Bij 't licht van de oorlogsvlam

Frederik van Eeden

bron
Frederik van Eeden, *Bij 't licht van de oorlogsvlam*. Versluys, Amsterdam 1915

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/eede003bijt01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

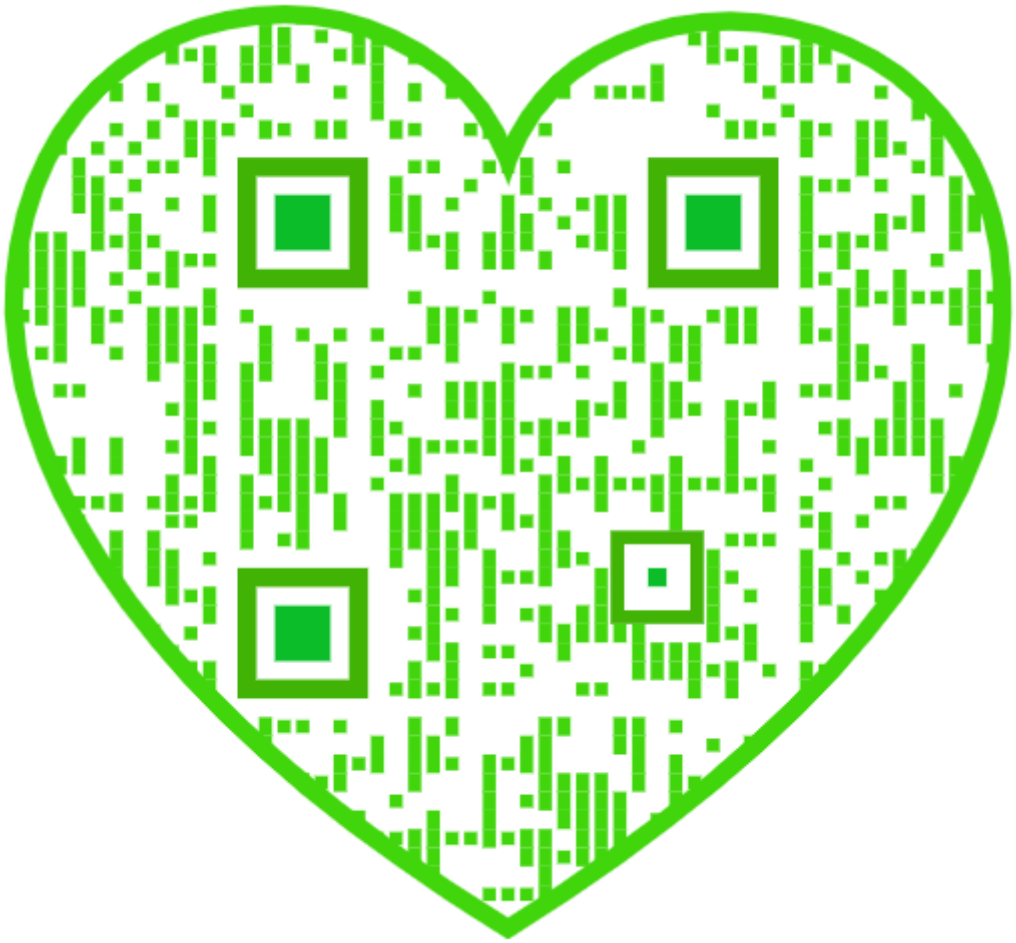

Voorwoord.

Vier avonden sprak ik oover den oorlog, in Amsterdam, voor een gemengd gehoor. Ik beschouwde die toespraken als een gemeenschappelijk streeven naar verheldering en vastheid, en zal nu trachten het gesprookene te verwerken tot een blijvend geschrift, verrijkt met de ervaringen opgedaan door het spreeken en door de ontvangen teegenwerpingen - op dezelfde wijze als ik dat deed bij de samenstelling van het boek: ‘de Blijde Waereld’.

I. Onze vastheid.

Onze weg is zeer duister. Wij trekken als een groote schaar pelgrims door een vreemd, geheimzinnig land, in donkeren nacht, nog vóór de eerste scheemering. Nu en dan zien we, bij glanzen zonder begrijpelijke herkomst, vage contoeren, rotsgevaarten, zwarte wouden - en iets als de aanduiding van een weggespoor. Niemand kan zeggen waar we zijn, noch waarheen we gaan. Maar we gaan, we gaan aldoor, altijd haastiger, altijd stelliger, alsof we wisten wáár en waarhéén.

De meesten vragen niet, maar schrijden voort tusschen de anderen, onbezorgd omdat we zoo talrijk zijn. En men hoort ze spreeken van ‘weeten’, van ‘zeekerheid’, van ‘reedelijk’ en ‘logisch’ handelen, alsof het geheel van tocht en richting, van omgeeving en doel een groote, allen welbekende vastheid ware.

Maar die van de buitenkant, de vooraan-

gaanden bemerkten dat dit alles illuzie is, een schijn, een vage scheemering - van buiten af komt geen licht. Het weeten is geen weeten, de zeekerheid is geen zeekerheid. Niemand handelt zooals hij meent te handelen, met reedelijk ooverleg, met logisch inzicht.

Het praten oover en weer van ‘waarheid’ van ‘werkelijkheid’ is onbestemd, onbetrouwbaar, want ieder zegt iets anders met hetzelfde woord. Honderd teegenstrijdige waarheeden vechten om den voorrang, om de alleen-heerschappij.

Maar voor wie goed luistert vormen al de stemmetjes, al het onwisse gezwatel, toch één koor, ritmisch als het gezang van kikvorschen in de voorjaarsnacht. En de meenigte schrijdt voort, als een machtig geheel, gedreeven door vaste leiding, maar een leiding die geen der enkelingen duidelijk bespeurt, hoewel ze allen gehoorzaam volgen - meenend uit eigen beweeging te gaan.

Dan komt er soms een plotselinge donderslag en bliksemflits - en het scherpe, ontstellende licht geeft ons een mijlenwijd beeld, een enkele seconde, met onwaarschijnlijke zuiverheid en duidelijkheid. In een bleeke, felle toovergloed staan rotsen en boomen, bergen en meeren, eindelooze vlakten en verre

horizonten, schril en strak, al hun geheimen plots ontsluyerd, maar te snel weer vervloogen om een vollen indruk te geeven. Een angstig vizioen - maar toch bedarend door het vaste en stellige. De groote stroom menschen daarin nu ontwaard als een weezen dat zijn weg zoekt langs voorgeschreeven baan met wèlbegreepen doel.

Zoo deed het onweer dat oover de waereld is losgebrooken. Wij zijn nog niet bekoomen van den schrik door het adembeneemende helle bliksemlicht. Maar wij weeten méér, wij weeten wat wij niet wisten en zonder deeze helgloed nooit weeten konden.

Daarvan is voordeel te trekken, en kostelijk inzicht te winnen. Laat ons aandachtig zijn, en zoeken vast te houden, zoolang de groote vlam nog laait.

Alle licht komt uit ons zelven - en alle vastheid is alleen in ons zelven te vinden.

Al sprak er een stem uit den Heemel, zeggend: '*Ik ben de hoogste Wijsheid, en ik zal u zeggen wat waar is of niet*' - dan zouden wij ons niet meer aan deeze zeekerheid oovergeeven zonder kritiek - zooals de Hebreeër aan Jahwé's stem.

Want we zouden beseffen dat wij genoodzaakt zijn de uiterlijke verkondiging te toetsen aan een innerlijk gezag. Ons zelf, ons ego, moet er ja en amen op zeggen, moet aanvaarden, moet gelooven, moet de verantwoording dragen.

Geen macht buiten ons kan zich stellen booven dat innerlijk gezag. Al geeven we ons met ziel en lichaam oover aan een die wij voor wijzer houden, een biechtvader, een prelaat, een onzienlijke macht - toch wordt die oovergave altijd weer door ons zelven *gedaan*, en die daad, als wilsdaad, brengt onherroepelijk de verantwoording weer op ons zelven terug. Wij volbrengen die daad omdat ze ons goed schijnt, de beste die wij doen kunnen, naar ons eigen oordeel.

IJdel is dus alle zoeken naar een vastheid buiten ons zelven. Geen woord, geen boek, geen traditie, niets kan ons ontheffen van de noodzaak zelf te oordeelen, zelf te gelooven, zelf te kiezen.

Het vaste punt dat Archimedes zeide noodig te hebben om de waereld te kunnen opbeuren - dat kan niet anders zijn dan ons ego, ons zelf.

Wij stellen dus allereerst vast... dat wij

zelven iets vast moeten stellen, daar niets of niemand het voor ons doen kan.

Dan volgt, als eerste, noodigste vraag ‘wat noemen we waarheid? wat noemen we werkelijkheid? wat *is*? wat *bestaat*?’

En daarop komt, geformuleerd naar de wijze der wiskundigen, dit stellige, onvermijdelijke antwoord:

Het bestaande heeft één hoofd-eigenschap - namelijk deeze: dat het altijd gepaard gaat, ja altijd identisch is met het *gevoel ik*, en met het *gevoel nu*.

Daar is geen uitzondering, daar is geen afwijking. Alle mathematische begrippen kunnen betwijfeld worden, maar dit ééne nooit: alles wat wij kennen constateeren wij als *ik*, en wij constateeren het als *nu*.

De wijsgeeren spreeken vaak van object en subject. Maar dit is een onzeekere, een verwarrende spreekwijze. Want wij kennen geen object tenzij het subject is. Het verst verwijderde ding, de langst geleeden gebeurtenis bestaat toch alleen maar als wij er zelf bericht van krijgen.

Wij denken en spreeken alsof er iets bestond buiten ons ik - het schijnt ons alsof die ver verwijderde en lang geleeden dingen er zouden kunnen zijn, al waren wij zelven er

niet. Maar dat is een schijn en die gedachte is ongerijmd, zinleedig, want van een bestaan waarmee ons ik, of juister gesprooken, *mijn* ik niet gemoeid zou zijn, heb ik nooit kennis gehad en kan ik ook nooit kennis dragen. Dat is dus geen bestaan, maar een schijnbeeld, een onwerkelijke gedachte, een zinleedige term.

Zoo denken en spreeken wij ook, alsof er zooiets bestond als ‘het verleeden’ of ‘de toekomst’.

Maar zooiets is er niet en kan er niet zijn. Wij kennen alleen het *nu*, en dat is het eenig werkelijke. Van een andere werkelijkheid hebben wij geen begrip, geen notie, en kunnen wij ook geen notie hebben. Want er bestaat alleen maar een ‘eerste persoon praesens’. Het Ik-Nu.

En toch moeten wij voortgaan te praten en te denken, alsof die schijnbare dingen bestaan. Wij kunnen niet anders. Maar dit is als het wiskunstig werken met onbestaanbare grootheeden. Wij gebruiken ze, steeds ons voor oogen houdend dat ze onbestaanbaar zijn.

Zoo moeten wij redeneeren, steeds bedenkend dat wij eigenlijk onzin zeggen, - maar een nuttige, noodige onzin die ons digter brengt bij de waarheid en de werkelijkheid.

Vastgesteld moet alleen worden dat het meest

werkelijke, alles wat *is*, ook is *gevoel*. En wel gevoel van het ik, het ego - en wel *mijn ik, mijn ego* in het teegenwoordige, het Nu.

Wij denken en spreeken dus steeds in termen, die min of meer ongerijmd -, en in beelden die min of meer onjuist zijn.

Deeze vaststelling is van 't allerhoogste belang, bij al wat wij zeggen en doen.

Zij is vooral noodig op dit tijdstip, nu wij in ons diepste weezen zijn geschokt en opgeschrikt.

Want nooit hadden wij dringender behoefte na te gaan wat ons leevensdoel is, en welke richtlijn onze daden moet bepalen.

Tot zelfs in die woorden ‘mijn ik’ schuilt de ongerijmdheid. Want ‘mijn’ is een genitief, beduidend ‘van mij’. Men zegt dus: ‘het Ik van Ik.’ Daaruit spreekt het onbereikbare, het onbegrijpbare van Ik. Het moet altijd weer een Ik hebben waarvan het afhangt. Het is dus geen vast ding, geen vast begrip - het is een benadering, een verschiet dat steeds terug wijkt, naarmate men dieper doordringt.

Achter elk ik-gevoel staat weer een ander Ik, waarvan het hoort.

Het laat zich niet uitspreeken, niet denken. Het kan alleen aangeduid worden door beelden,

symbolen - die ergens heen wijzen, doch nooit alles zeggen kunnen, en nooit ten volle het gezochte bereiken.

Duister zal men dit noemen, en zoo is het ook. Maar in die duisternis leeven wij nu eenmaal allen, en uit die duisternis moeten wij ons licht halen. Ieder, ieder onzer. Het baat niet of wij er ons moedeloos van afkeeren. Wij moeten dieper doordringen, wij moeten voort. Wij moeten handelen, kiezen, oordeelen bij dat vage, ontoereikende licht wat uit ons zelven komt.

En wij moeten trachten elkander te verstaan en tot eenheid te koomen - spreekend in beelden en gelijkenissen, met een vast geloof dat wij waarheid benaderen, en een nooit vergeeten dat het nog maar benaderen is, en nog geen weeten.

II. Het ik - nu.

Het groote wonder van ons bestaan is dit: dat ons ik-gevoel zich van alle andere ik-gevoelen onderscheidt, door dat het voelt als ‘mijn eigen’. Ik neem aan - niet door bewijs, maar door intuïtie, door geloof - dat er andere Ikheeden zijn. Maar die zijn dan toch essentieel onderscheiden van het mijne, juist omdat het mijne mij alleen eigen is. Ik kan nooit voelen wat een ander voelt, noch kan een ander zijn, wat ik ben.

Hier ontstaat de diepste, meest hoopeloos duistere van alle ongerijmdheeden, die noch door denken noch door redeneeren te verhelderen is - dat ik als voorwaarde van alle bestaan alleen *mijn* Ik moet aanneemen.

Dat Alles Ik is, en Ik Alles ben, dat is een onvermijdelijke gedachte waarmee ik vertrouwd kan geraken. Maar hoe kan die-

zelfde gedachte wáár zijn voor verschillende Ikheeden?

Dat alle Zijn oneindig is, en toch bepaald tot het oneindig kleine moment, het Nu - dat is een eeven onvermijdelijke zeekerheid, die wij intuïtief moeten gelooven.

Maar daarin is niet zulk een ondenkbare ongerijmdheid verborgen als in dit raadsel dat ieder ego voelt hoe alle bestaan afhangt van zijn Zelf, en hoe toch geen ander zijn kan wat hij zelf is. Het Ik voelt zich *uniek*.

Daar helpt geen peinzen, geen rusteloos ooverweegen, geen logisch redeneeren - het raadsel blijft eeven onpeilbaar, eeven ondoorgrondelijk. De metafysici moogen ons uitvoerige woord-systeemen bouwen, ons met groote stelligheid formulen geeven als oplossing van alle raadselen - voor dit raadsel staan zij eeven machteloos als de theologen en de natuurweetenschappelijke geleerden.

En daar het ons allen aangaat, onze heele leevensbeschouwing beheerscht, en dus ook onze daden motiveeren moet - daarom moet het ook gezegd worden voor allen, die meenen dat wij menschen, als reedelijke weezens, geheel logisch en verstandelijk kunnen handelen, uitgaand van vaste beginselen.

Het beste wat wij als menschen kunnen

bereiken is een berusting in ons onverstand en onze machteloosheid, - en een intuïtief vertrouwen, een geloof, dat wij, leevend in een ondoordringbare sfeer van schijn, van ongerijmdheid en onzin, spreekend met woorden die niet meer zijn dan min of meer onjuiste symboolen en ooverdrachtelijke beelden, toch al tastend en doolend, tot helderder inzicht en stelliger besef zullen geraken.

Ik ben geneigd mij te verontschuldigen - daar ik zooveel duisters en diepzinnigs moet zeggen - maar er helpt niets aan, dat duistere en diepzinnige is toch de oorsprong van al ons doen en al ons voelen.

Het is niet mijn schuld, dat niemand er buiten kan.

Nu zal ik gebruik maken van een beeld, wel de aandacht er op vestigend dat het een beeld is, en dus maar ten deele waar, zooals alles wat wij kunnen zeggen.

Dat beeld is de *Lichtvonk*, die om zich verspreidt een *lichtkring*, een *lichtsfeer*.

Ons zelfbesef, ons ego is als zulk een lichtvonk, met een lichtsfeer. En wij kunnen bemerken dat er in ons een neiging bestaat, die lichtvonk helderder, intensiever - en de lichtsfeer wijder te maken.

Ons weezen, onze kosmos is zulk een

lichtsfeer, die zich naar alle zijden tracht uit te breiden.[1)]

Wij weeten dat wij nog dezelfde Ikheid zijn die wij waren als kind.

Dit is niet volkoomen zeeker. Want er zijn genoeg voorbeelden van valsch herinneren.

Men denke aan het fijne verhaaltje van den Chineeschen wijze Tsoeang-Tsz', die gedroomd had dat hij een vlinder was en bij het ontwaken uitriep: ‘ben ik nu een mensch die gedroomd heeft een vlinder te zijn? Of ben ik een vlinder die nu droomt een mensch te zijn?’

Hoogst waarschijnlijk dus, zijn we het zelfde ego dat we waren als kind. Maar daarbij zijn we toch veranderd, en het verschil tusschen kind en volwassene is vooral dit: dat de laatste *meer herinnert* en *verder vooruitziet*.

De lichtsfeer is dus grooter geworden, het besef verlicht een wijder kosmos, in het *nu* wordt dus meer en meer samengedrongen *verleeden* en *toekomst*.

Dat kan men dan ook aldus uitdrukken dat meer *schijn* tot *weezen* geworden is. We hebben dus *verwerkelijkt* wat *schijnbeeld* was.

Nu voelen en gelooven wij - intuïsief

1) Het psychisch monisme, zooals dat thans door den Groningschen hoogleeraar Heymans wordt uiteengezet, spreekt ook van een *centraal* en *périférisch* bewustzijn.

zooals wij voelen en gelooven dat het bestaande oneindig en volmaakt is - dat deeze concentratie in *Ik* en *Nu* steeds voortgaat.

In 't oneindige voortgezet gedacht, beteekent dit het volmaakte bestaan, het weezen Gods. Alles *verwerkelijkt*, alles *inéén*, alles *Ik* en alles *Nu*.

Dit zou dan ook teevens beteekenen de hoogste vreugde, de zaligheid.

Als wij ons afvragen: wat noemen wij vreugde? dan moet het antwoord zijn: datgéne wat wij begeeren. En wat wij begeeren is ook wat wij wenschen en willen. En wat wij willen is dat waarheen ons streeven gericht is, waarheen wij gaan.

Het heeft dan ook geen zin te reedetwisten oover pessimisme en optimisme. Deeze teegenstelling ontstaat alleen door gedachteloos woordgebruik. Wie ‘vreugde’ zegt, zegt ook ‘datgeen wat ik wil’. En wie ‘wil’ zegt, zegt ook ‘de richting waarheen ik ga’.

Dat niet iedereen dit terstond inziet en van zelf spreekend vindt, komt door de onnoemelijk veel schijnvreugden, en schijnwils-uitingen, die te gronde gaan en ondergeschikt zijn aan hooger vreugde en waarachtiger wil.

Alle lusten, genietingen, blijdschapjes, pretjes en pleziertjes maken plaats voor waarachtiger

vreugde, waarheen onze diepere, waarachtige begeerte gaat. Het gemeenschappelijke van al die aandoeningen, en de resultante van al die wils-streevingen is vreugde, in steeds hooger beteekenis. Dit is geen betwistbare stelling, want het ligt in de woorden zelf.

Het is onmoogelijk een ander algemeen kenmerk voor vreugde te geeven als ‘het begeerlijke’. Want wat voor den een smart is, is vreugde voor den ander. De vroome martelaar vindt zijn hoogste vreugde in pijn en dood, die voor anderen de grootste verschrikkingen zijn.

En het feit zelf dat vreugde is ‘het begeerlijke’ zegt ook dat ze is de waarheid en de werkelijkheid. We hebben geen andere maatstaf. Het is niet de vraag of we ‘de waarheid’ zoeken. Want wij kunnen ‘de waarheid’ niet anders definieeren dan als ‘datgeen wat wij zoeken’.

Vreugde is de werkelijkheid en de werkelijkheid is vreugde.

Het kind denkt en voelt niet verder dan het moment. Naarmate het meer verwerkelijkt, naarmate meer toekomst en verleeden in het nu te samen komt, naar die mate ook wordt de vreugde hooger, grooter, meer omvattend.

De schijnbeelden ‘Verleeden’ en ‘Toe-

komst' worden meer en meer tot *weezen*, tot *nu*, het *weeten* wordt tot *gevoelen*.[1)]

Hoe is het nu begrijpelijk dat de waereld zoo vol smart en leed is - zóózeer dat de groote meerderheid verwonderd en vol twijfel zal verneemen dat al het werkelijke vreugde is?

Daartoe moet men leeren inzien dat vreugde niet kan bestaan zonder smart, smart en leed zijn volstrekt noodig voor de vreugde - zooals duisternis noodig is voor licht, slaap voor waken, inademing voor uitademing, systole voor diastole.

Om dit te verduidelijken geef ik een ander zinnebeeld.

In een orkest, een symfonisch concert, heeft elke noot eerst zijn volle waarde door *alle* nooten die voorafgaan en *alle* nooten die volgen.

Afzonderlijk gehoord, is elke noot zonder zijn volle kracht, en veel nooten doen ons aan als wanklanken, dissonanten.

Wij, gescheiden Ikheeden, zoekende en streevende ego's, wij hooren nooit het ge-

1) De joodsch-duitsche wijsgeer Martin Buber spreekt van 'Orientirung' teegenoover 'Verwirklichung'. De Indier Tagore van 'Realisation of Life'.

heele concert, wij hooren maar enkele maten, enkele toonen.

Die doen ons niet allen vreugdrijk aan, juist omdat we van elkaar gescheiden zijn, omdat we nog zoeken en streeven.

Konden we het geheel omvangen, dan eerst hoorden we de harmonische schoonheid.

Wij allen speelen mee in het orkest, maar ons klagen, onze jammer hooren we niet in harmonisch verband met het geheel, we zijn er te digt bij, en we vermoeden naauwelijks hoe die jammer noodig is in de groote Harmonie.

Maar al vorderende, al meer en meer verstaande, beginnen we flaauw te beseffen dat al onze leelijkheid deel uitmaakt van een hooger schoonheid, dat alle dissonanten in een hooger harmonie oplosbaar zijn.

Dit zijn geen willekeurige stellingen of verzinsels, het zijn noodwendigheeden. Wij *moeten* zoo denken, het is noodzaak. Het zijn, gevoelswaarheeden van den eersten graad. Het zijn waarheeden als deeze: dat het Al zonder begin en zonder einde is. Van ‘bewijzen’ kan daarbij geen sprake zijn. Wij weeten het niet, maar wij voelen het als het allernoodwendigste. Het *kan niet anders*.

En zoo voelen wij ook dat het Heelal vol-

maakt is en harmonisch schoon. Dit zijn, wat men noemt: pleonasmen. Wie Heelal zegt, zegt God, en wie God zegt, zegt Volmaaktheid. Het is dat wat is - *dus* volmaakt.

Wat heeft dit alles met den krijg te maken? Alles!

In deeze ooverweegingen schuilt de kracht die krijg maakt of vreede.

Wat ik hier heb trachten te zeggen is van meer belang voor vreede of oorlog dan de woorden van staatslieden, generaals en vreedes-congressen.

III. Kunst.

Het moeyelijke inzicht dat alle ellende, alle leelijkheid, alle lijden toch weer kan passen en onmisbaar zijn in de Groote Vreugde van het Al, wordt vergemakkelijkt door ons begrip ‘Kunst’.

Het woord ‘*Kunst*’ is niet zeer goed en voert dikwijls tot misverstand. Men zou ook ‘*Religie*’ kunnen zeggen - het bindende - wanneer niet zooveel associaties dit woord bedierven. Wat ik bedoel zullen echter de meesten wel begrijpen, het is dat Gewijde, dat Schoone, dat we op verschillende manier benaderen en beoefenen door vormen, kleuren, klanken, voorstellingen, dansen en gebaren - en dat wij allen toch, min of meer stellig, als de hoogste uiting van ons leeven beschouwen.

Het gemeenschappelijke van alle bouwkunst, schilderkunst, beeldhouwkunst, zang, muziek, poëzie, tooneelkunst, dans - is de

vreugde die ze geeft door het bereiken eener harmonie. Deeze vreugde is een onmiddelijk ontwaren, geen verstandelijk bedenken, en dus een werkelijkheid, een gevoelstoestand van het Ik-Nu. Deeze vreugde noemt men dan ‘bewondering’ en om ze te verkrijgen moet men waarneemen van een zeekeren afstand. Afstand in ooverdrachtelijken zin. Het waargenoomene moet niet te digt bij zijn - niet te zeer ons eigen, want dan kunnen wij er het schoone en harmonische niet van zien. Een persoonlijke klacht, een kreet van smart of blijdschap is geen Kunst, maar door ons leed of geluk in ritme buiten ons te plaatsen, zoodat ze ons eenigszins vreemd wordt, daardoor krijgen wij de behoorlijke afstand waarop de schoonheid waarneembaar wordt.

Den afstand te groot neemen beteekent er ons menschelijk gevoel totaal buiten te plaatsen, zoodat wij, als koude waarneemers, geheel onaandoenlijk, de dingen aan ons voorbij laten gaan. Ook dan ontstaat de schoonheids-vreugde niet in volle harmonie. Dit is de fout van hen die meenen dat kunst er is om de kunst, en dat de kunstenaar geheel en al booven zijn onderwerp, ja booven het leeven behoort te staan.

In beide uitersten wordt de meest har-

monische schoonheid niet bereikt. Tusschen beiden in ligt de juiste afstand waarop wij het gebeurende in scherpste duidelijkheid gewaar worden, als zijnde schoon en harmonisch De kunstenaar verheft zich booven eigen vreugd en leed, en hanteert die aandoeningen als een vreemde, als raakten ze hem niet, om aldus op de juiste afstand te koomen en de grootste schoonheid er van te zien. Maar hij stelt er zich niet geheel en al buiten, daar hem dan door te grooten afstand het harmonisch verband met het Al weeder zou ontgaan.

Kunstenaars die de laatste fout begaan noemt men wel aesteten, bedoelende dat ze de uiterlijke vormen of kleurenschoonheid als het allerhoogste erkennen.

Hier schuilt een misverstand, want éthisch en aestétisch zijn geen teegenstellingen. De zoogenaamde aesteten beproeven alleen een deel der harmonie - de éthische schoonheid - te verwaarloozen, om daardoor de vormelijke en zinnelijke schoonheid des te scherper te zien.

Maar in volle harmonie hoort natuurlijk ook de schoonheid der handelingen, der Leevensbeweegingen.

Wie deze laatste alleenlijk zoekt - de ‘eeth’ in teegenstelling van den ‘aesteet’, zooals een duitsch schrijver hem noemde - neemt

de afstand te kort en verwaarloost weer een deel der harmonie.

In alle kunst nu komt hetzelfde verschijnsel voor, dat ons Ego, door verplaatsing van het beschouwingspunt, als schoonheid leert bewonderen wat hem, in het dagelijks leeven, als pijn, moeite, leelijkheid en slechtheid onaangenaam was.

De groote schilder zoekt het leelijke nooit, maar hij komt er toe, ook in datgéne wat alle gewoone menschen leelijk noemen, schoonheid te ontdekken, en verband met hetgeen allen schoon noemen.

Rembrandt en Jozef Israëls zijn daarvan in ons land sterke voorbeelden. Maar ook schilders als Leonardo, Velasquez, Rubens, Hals, die toch altijd streefden naar zwier en bonte gratie, naar eedele zuiverheid en voornaamheid, werden zonderling geboeid door de misbaksels onzer maatschappij, narren en beedelaars, idiooten en kreupelen, weezens waarin niemand vóór hen iets schoons of harmonisch kon ontdekken.

Hetzelfde geldt van groote schrijvers als Shakespeare en Dostoyewski. Terwijl niet alleen smart en droefenis, maar ook de uiterste vertwijfeling en verdorvenheid steeds den blik der groote dichters heeft getrokken.

In het drama is het vooral de éthische schoonheid, die het traam levert waarop de harmonie van het gansche kunstwerk wordt geborduurd. De tragiek is de schoonheid van leevensbeweegingen, van daden en handelingen, in de toestanden van heevigste verschrikking. Hierin gaat het zoekende Ego tot de uiterste grens, waarop de schoonheids-harmonie van het Al nog voor den mensch te ontwaren is.

En de meenigte gaat mee. Gevoerd en gesteund door den machtigen geest van een leider als Sophocles of Shakespeare, leert de meenigte bewonderen en genieten, waar het toch enkel jammer en gruuwelen vóór zich ziet.

Hier wordt dus de verst bereikbare grens van het werkelijke, op de juiste afstand gezien, ons geoopenbaard. Verder dan de dramatische tragiek kan de mensch in het verstaan der waereldharmonie, zoolang hij mensch is, niet gaan.

Daarbij moet het kunstwerk in zich harmonisch zijn, een wel-eevenwigtig geheel - maar het kan nooit een finale oplossing of verzoening bieden, omdat het altijd toch maar een uiterst klein en nietig onderdeel is van de Al-harmonie.

Daarom is ook de muziek de heerlijkste en verleidelijkste, maar tevens de gevaarlijkste

van alle kunstvormen. Zij laat zich, als een vrij spel van verhoudingen, tot een zuivere harmonie afronden en geheel losmaken van al wat ons leelijk, plat en alledaagsch toeschijnt. Ze is los van ons leeven, als een abstractie, en toch weer sterke verwerkelijking, als onmiddelijk momenteel gevoel. Maar juist daardoor misleidt ze ons, tot de waan dat we reeds al het bestaande, als muziek, zouden kunnen verwerkelijken. De muziekale mensch wil alles muziekaliseeren, en het gewoone praktische, dramatische leeven interesseert hem niet meer zoozeer. Dit is een dwaling, die de volheid van het leeven verarmt. In geen enkele kunstvorm kan de totaliteit van ons bestaan worden verwerkelijkt. Het zijn allen onderdeelen, ondergeschikte fragmenten van het groote geheel, dat zich gelijkmatig, in gestadigen samenhang ontwikkelen en verwerkelijken moet.

Daartoe moet elke kunst meedewerken, en vooral ook de kunst van het leeven zelf, onze daden, onze verrichtingen, ons zoeken naar wijsheid en naar recht.

Onmiskenbaar is de toeneemende muziekaliteit van ons ras. En de muziek dient als zuiverste symbool van de groote Harmonie van het zijnde. Als we spreeken van de muziek der sfeeren, van ritme en harmonie,

zoo zijn dit beelden, ontleend aan de muziek, die wij allen kennen. Wij begrijpen er door, dat wij in alle aandoeningen, in ons geheele bestaan, zoeken naar een geheel, een harmonische eenheid, zooals we die het best kennen door ons gehoor, in de zuivere schoonheid der klanken. Daarom kunnen we de beweeging der atoomen en der heemellichamen een muziek noemen, die wij zouden waarneemen als onmiddelijke schoonheidsaandoening, als wij er maar de zintuigen voor ontwikkeld hadden.

Tagore noemt al het werkelijke een *dans*, dat is dus: een ritmische beweeging. In dien dans ligt de hoogste schoonheid.

Het gevoelen van die schoonheid, het zijn van die Harmonie, het *zelf-zijn* van wat men bewondert dat is het hoogste bestaan, waarheen wij streeven. Dat is ook het steeds meer uitbreiden van de lichtsfeer, waarvan ik sprak, rondom de Lichtvonk van ons Ego.

Hierbij is dus natuurlijk noodig dat wij dit lichaamsleeven op aarde, dit mensch-bestaan beschouwen als een korte faze, een kleine période in ons eeuwig bestaan, een kadens in het groote Ritme. Eerst daardoor krijgt al het gezegde beteekenis en samenhang.

IV. Het ‘onbewuste’.

De onnadenkende mensch neemt dan alleen het bestaan van een Ikheid aan, wanneer hij leevensteekenen ziet, zooals die bij dieren en menschen voorkoomen. Teekenen van gevoel, van waarneemingen en ooverleg, die oovereenkoomen met eigen gevoel en eigen ooverleg.

Maar dat planten niet schreeuwen en zich niet verplaatsen, bewijst niet dat ze niet gevoelen. En aangezien we geen bestaan kennen zonder ik-gevoel, aangezien we zelfs niets *bestaanbaar* kunnen achten zonder ik-gevoel, zoo kunnen we streng logisch en weetenschappelijk ook niet van zulk een bestaan spreeken.

We kunnen alleen zeggen dat er iets *schijnt* te bestaan, dat niet-ik is, en waarvan het eigen ik-gevoel voor ons onmerkbaar is. We kunnen niet aanneemen dat er iets bestaat zonder gevoel, maar wel constateeren dat het ik-gevoel van dieren, planten, of ook van steenen en

zoogenaamd doode lichamen kleiner, primitiever is dan het onze, eeven als van het pasgebooren kind of het embryo.

Niemand onzer kan zeggen wanneer hij begonnen is zich ‘ik’ te gevoelen. Van mijn gevoel als zuigeling, als embryo, herinner ik mij niets, maar het moet toch een gevoelsbestaan zijn geweest. Het was maar een zeer klein, primitief vonkje, dat zich langzamerhand uitbreidde tot een lichtsfeer. Men kan er van zeggen dat het zeer flaauw, zeer zwak besefte - maar niet dat er *alle* besef aan ontbrak. Wat ontbrak is de herinnering, die het met mijn teegenwoordig besef verbindt, maar zelfs van een steen, of van een droppel water kan men niet zeggen dat die volkoomen *on*bewust is. Wij weeten er alleen niets van.

Professor Freud heeft in de ‘Amsterdammer’ naar aanleiding van den oorlog gezegd, dat de nieuwere psycho-analyse, heeft bevonden hoe achter het reedelijk denken en handelen van den mensch een geweldige, onbekende macht werkzaam is, door hem aangeduid als ‘Het Onbewuste’, die den mensch tot handelen drijft, geheel buiten zijn reedelijk verstand om, en die zich nu ook weer uit in daden van ruuw geweld, van moord en doodslag, van leugen en bedrog.

Het woord ‘onbewust’ kan alleen beteekenen: iets waarvan men zich niets herinnert en van welks leevensuitingen men geen kennis draagt.

Nu kan dat zoowel een *lager* ik-gevoel zijn, als een *hooger*. En deeze groote vraag rijst: ‘is dat zoogenaamd ‘onbewuste’ dat ons tot zulke ruuwe daden drijft, een *hooger* of een *lager* ik-gevoel? Staat het tot mijn besef, zooals dat van het ongebooren kind tot dat van den volwassene, - of is het een machtig daglicht, waarbij mijn eigen lichtsfeer een nietig vonkje is?’

Uit zielkundige studies van Freud is gebleeken dat de meeste kleine foutieve handelingen - het vergeeten van een boek, van een paraplu, het stuuren van een briefkaart zonder adres, het zich verschrijven of vergissen - alle handelingen dus van z.g. verstrooidheid, toch onderworpen zijn aan vaste wetten en diepe, algemeene neigingen. Men zal b.v. eerder het adres op een briefkaart vergeeten wanneer men er belang bij heeft, of *heimelijk wenscht*, dat de kaart niet terecht komt. Ook blijkt het aantal van zulke vergissingen statistisch aan vaste algemeene wetten onderworpen. En ons geheele zieleleeven wordt beheerscht door wenschen en neigingen, waarvan men zelf, in den licht-

kring van het ik-besef, geen vermoeden heeft.

Dit blijkt vooral ook uit onze *droomen*, die door Freud worden verklaard als symbolische kennisgeevingen van onze heimelijke driften en verlangens.

Gaan wij, door onze welbewuste handelingen, hardnekkig teegen onze diepere neigingen in, dan worden wij ziek, dan ontstaat het *zenuwlijden*, de neurose.[1)]

Het blijkt dat die onbekende Macht, het zoogenaamd onbewuste, een veel grooter rol in ons leeven speelt dan wij denken.

De lichtkring van ons besef, waarin we herinnering hebben van ons ik uit vroeger tijd, waarin we ons als een eigenmachtige blijvende persoonlijkheid gevoelen - die lichtkring beschijnt maar een zeer klein deel van ons weezen. Als ik hem vergelijk met een pétroleumlamp op den top van een berg, dan ooverdrijf ik vermoedelijk niet al te zeer.

Onze toeleg is echter, dien kring steeds uit te breiden, steeds meer en helderder ons eigen weezen te verlichten, te beseffen, als eigenmachtig Ik te zijn.

1) De Indische wijzen zeiden reeds dat ‘onderdrukte driften pestilentie brengen’.

Daarbij koomen wij echter in botsing met andere Ikheeden.

Het is een onjuiste meening dat strijd, kamp, oorlog altijd gaat om de instandhouding van het leeven.

In de wildernis is het zoo, en ook was het zoo in de tijden van den oermensch, toen ieder mensch maar juist genoeg voedsel voor zich kon bemachtigen en dus doodde of verjoeg, wie zich waagde op zijn jachtgebied, of vergreep aan zijn voorraad.

Het gaat niet alleen meer om het in-leevenblijven. Er zijn ook vreedsame rassen die zonder kamp bestaan, zooals konijnen of vliegen.

Maar de mensch is aggressief, juist door dat streeven naar helderder besef, naar wijder omvatten van het eigen weezen, naar breeder genieten van de vreugde der Alharmonie. De tendens van iedere Ikheid is zich uit te breiden, en anderen in zich op te neemen.

Het mystérie, dat ik het meest onbegrijpelijk noemde, het bestaan van veele Ikheeden, van het schijnbare niet-ik, dat toch Ik moet zijn - dat raadsel laat den mensch nooit rust. Het drijft hem gestadig tot dieper en dieper zelfbezinning, en tot vereening, in-een-smelting, in elkander opneeming van andere Ikheeden. Het niet-ik moet ik worden, dat is dwingende

noodzaak en de eenige uitkomst uit de ondragelijke klem der absurditeit.

Daardoor ontstaat aggressiviteit, het persoonlijke imperialisme, de neiging tot heerschen, tot gezag, tot dwang, tot macht.

Ons leevensdoel is *alles te zijn*, alles te beschijnen met ons ego-licht. Iets minders is onzer onwaardig, ja niet denkbaar. Wij zoeken de hoogste vreugde, de hoogste waarheid, het hoogste zijn.

Er kan maar één Kosmos zijn, en toch heeft ieder Ego zijn eigen Kosmos. Dit is een onduldbare onreedelijkheid waaruit wij *moeten* ontsnappen.

Het niet-ik moet Ik worden, en wel bij *allen*.

Deeze samenvoegende neiging is volstrekt universeel, men kan haar noemen de *zwaartekracht der zielen*. Maar zij wordt ook wel aangeduid door het woord Liefde - als men tenminste aan die Liefde denkt, die zooals Dante zegt, zon en sterren drijft.

Eevenals elke straling een trillingsbeweeging is, met een negatieven en positieven uitslag om een idéale richtingslijn, zoo is ook elke neiging alleen moogelijk met een teegenneiging. Het vereenigende - de Liefde - is alleen moogelijk door het scheidende - de Haat.

Maar het komt mij voor, dat wij menschen,

in onze bizondere positie, ons bevinden in een neiging tot Verééniging en Samensmelting. Het is alsof de oer-scheiding die ons eenmaal uiteen dreef, achter ons ligt, als de neergaande curve. Nu zijn we in de opgaande curve, en zelfs in onzen kamp zoeken we verééniging en samenvloeying. Zeggen niet alle volken dat ze voor den Vreede vechten?

De menschen bekampen elkander thans niet om het brood alleen. In vreede zouden ze allen méér hebben. Ze bekampen elkaar om het eigen Ego, - hun individualiteit, - oover anderen uit te breiden.

De Duitscher wil de waereld Duitsch maken, of tenminste onder Duitsche oovermacht tot eenheid laten koomen. De Engelschman heeft hetzelfde voor de Engelsche eigenaard gewild.

Niemand wil de anderen uitroeyen, naar zijn zeggen, maar ieder wil, zoo moogelijk, den ander zijn eigenaard opdringen.

Het beginsel van alle leeven is niet *instandhouding*, maar *unie*, het niet-ik tot Ik maken.

Nietzsche sprak van Wil tot Macht. Maar ook dàt is dieper te analyseeren.

Wil tot vreugde in hoogeren zin, tot Zaligheid, tot Al-zijn schuilt achter alle menschelijke neigingen.

Ook in deezen ruuwen krijg is de wil tot

eenheid, en het gevolg zal een inniger versmelting zijn.

Kampten wij nu dáárom, met deeze reedelijke bedoeling, dan zouden we den kamp moeten looven, dan zou hij, eevenals bij onze barbaarsche voorouders, een schoone en nuttige leevensfunctie zijn.

Maar deeze kamp is leelijk en verwerpelijk, omdat hij onreedelijk is. Als hij tot eenheid voert, dan is het ondanks het bewuste willen der strijdenden.

De menschheid wil eenheid, en de zwaartekracht der zielen blijft gestadig werken in deeze katastrofe.

Maar de individuen willen het onreedelijke en onmoogelijke, ze willen, door dwang, door macht, door gezag, hun eigen aard aan andere individuen opdringen.

Dat gaat niet, dat wordt niet geduld, daarin strijdt de wil der enkelingen met dengrooten Wil van de menschheid.

De kern van deezen oorlog ligt daarin dat enkele individuën - heerschers, dynasten - zich zoozeer bevoorrecht wanen, dat ze zonder bizonder merkbare, buitengewoone eigenschappen, toch andere ego's naar hun eigenmachtigen zin kunnen beheerschen en bestuuren.

Hoezeer ook het gansche beeld vertroebeld

wordt door den wir-war van kleine belangen, het is gemakkelijk in te zien dat het gaat om het ophouden van *gezag*. Dat wil zeggen van een vooze schijnmacht, die geen waarlijke kracht achter zich heeft.

Daarbij voegt zich een groep rond een enkeling, hem steunend en sterkend in zijn waan, terwijl de enkeling, opgeblazen door de geweldige concentratie van verantwoording en machtsgevoel, in een spanning van uiterst plichtbesef volhardt.

Er is een wissel-werking tusschen enkelen en groep, waarin beiden elkanders fouten en deugden versterken. Maar de kernleugen, het diepe weezen der onreedelijkheid - het opdringen van schijnmacht en voos gezag - is bij beiden dezelfde.

Deeze waan moet onverbiddelijk leiden tot zelfvernietiging, maar het zoogenaamd ‘onbewuste’ werkt machtig en gestadig door, eevenals bij een aardbeeving de nimmer onderbrooken kracht der graviteit de op elkander getoorende ijsmassaas of rotsblokken naar beneeden trekt, gebruik makend van den schok om hen een nieuwen eevenwigtstoestand te doen aanneemen.

V. Weetenschap en wijsheid.

Men heeft de *kennis*, de *weetenschap*, genoemd als het eigenlijke leevensdoel. Maar hier moet men wel onderscheiden.

Er is een abstract weeten - hetgeen Buber oriënteering noemt - dat ons niet kan bevreedigen.

Het eigenlijke weeten, de wijsheid, is meer dan verstandelijk weeten. Het is gevoelsweeten, een kennis die is een *zijn*.

Het abstrakte weeten kan ons de vreugd der bewondering geeven. De physicus is gelukkig, gevoelt vreugde, als hij uit zijn formulen en observaties een onbekende samenhang ontdekt. Dan voelt hij bewondering voor de Al-harmonie. *Gevoel* is zijn doel, de formule is hem het middel daartoe.

De stralings-verschijnselen, de electrische golven kennen wij weetenschappelijk. De lichten geluidsgolven kennen wij onmiddellijk, als

gevoel. Hadden wij fijner zintuigen dan zouden wij de electrische golven ook direct kunnen waarneemen, en dan eerst konden wij zeggen hen waarlijk te kennen, met gevoels-weeten.

De fijnste analyse van een melodie kan ons niet de émotie geeven van het onmiddellijk waarneemen. Die émotie is een *zijn*, en dat is ons einddoel, - niet de abstrakte kennis, die is enkel middel.

En aangezien wij de volleedige émotie der waarneeming wenschen, zoo zullen wij ook, in aansluiting aan de abstrakte orienteering, de zintuigen ontwikkelen noodig tot directe aandoening.

Dat zal gebeuren, in den loop der eeuwen en der geslachten, omdat wij het wenschen. Want al onze zintuigen zijn door wenschen ontstaan.

Wat men waarlijk kent, onmiddellijk, dat *is* men ook. Onze wensch, ons leevensdoel is, *alles te zijn*. Alles wat men door het verstand als bestaande heeft leeren kennen. Alles, zon en sterren en Heelal, al wat niet-ik schijnt en tot ik moet worden.

De Wensch is de Voorlooper van het worden. Het worden gaat altijd door, de schepping houdt nooit op. Het Ik-nu is steeds schepping, eerst wensch en gedachte, dan daad en verwerkelijking.

De kleine wenschjes der enkelingen zijn als de schitteringen van neeveldroppen waarop het zonlicht valt. Zij schijnen elk voor zich te lichten, doelloos en verward - maar te samen vormen ze de groote zuivere schoonheid van den reegenboog. Die schoonheid is de hoofdzaak, en om haar te zien moet men op zeekeren afstand van de massa zijn.

De weetenschap, de oriënteering is daartoe het middel. Het is het sterkste middel tot veréëning, unificatie, omdat ze gebruikt maakt van gevoelens, eigenheeden die alle ego's gemeen hebben.

Uit den vorm van elken enkelen droppel kan men het ontstaan van den kleurenboog naauwkeurig bereekenen.

Zulke gevoelens, die allen gemeen hebben, zijn de gevoelens van *recht* en *logica*.

Daarmee wordt niet gezegd dat deeze gevoelens absoluut, volstrekt zijn. Maar ze zijn allen menschelijken enkelingen gemeen, zij het ook in verschillende mate. De natuurweetenschap heeft reeds alle menschen verbonden. Wiskunde, physica, astronomie zijn universeel. Geen menschelijk brein kan ze afwijzen of verwerpen.

Maar als de weetenschap de macht ware die ze veelen nog toeschijnt, dan ware een

oorlog als de teegenwoordige onmoogelijk.

Het blijkt nu zonneklaar dat niet enkel het verstand de Ikheeden kan samenvoegen. De wijsheid, het tot gevoel geworden weeten, het liefde-gevoel, het rechtvaardig en logisch *zijn* moet de menschheid binden, dan eerst ontstaan de schoone daden, het goede handelen, het zuivere Leeven.

Thans is aan 't licht gekoomen de totale ontoereikendheid van ons reedelijk denken, van ons verstandswerk alleen, van het intellektualisme.

Deeze oorlog is onverstandig in de hoogste mate. Maar niettemin is de groote unificatie er in werkzaam zooals nooit te vooren.

Ooveral slooten de verschillende groepen aanéén, binnen hun nationale grenzen. Ooveral werden de menschen dapperder, flinker, heldhaftiger. De zelfverloochening, de moed, de naastenliefde oopenbaarde zich, binnen elke groep, op wonderbare wijze. De zielen verhieven zich en deeden de vrees te niet, dat de mensch zou zijn ontaard tot een zelfzuchtig, angstvallig, op zelfbehoud alleen bedacht weezen.

Maar daar teegenover uitte zich de barbaarsche haat, de leugen, de miskenning teegenoover al wat buiten de groepsgrenzen

stond. De geörganiseerde, wettelijk gesanctioneerde ruuwheid en wreedheid nam toe, terwijl binnen de groep de criminaliteit verminderde. Een geheel onreedelijk, absurd maar veelbeteekenend verschijnsel.

Het blijkt uit deezen krijg wel genoegsaam dat natuurweetenschap alleen ons niet helpen kan. Eevenmin als de kerkelijke godsdienst kan ze voldoende richting geeven aan onze handelingen. De onmacht van weetenschap en van de bestaande formeele godsdienstsekten is nu wel afdoende gebleeken. De eerste bouwde enkel op verstand, de laatsten op oovergeleeverde, van buiten af vastgestelde waarheeden. Het eeuwig-leevende onmiddellijke gevoel, de waarheid van het zijnde, het Ik-nu, ontbrak.

We zijn voldoende georiënteerd, we hebben kennis en verstand genoeg. Daarmee alleen koomen we niet verder.

Wat we behoeven is de verwerkelijking, de onmiddellijke gevoels-wijsheid, de Liefde en het Recht, die in harmonie zijn met ons weeten.

Dat wat *richting* geeft in ons leeven, dat hebben we noodig. Er moet harmonie koomen tusschen ons weeten en ons doen.

Ons rechtsgevoel - het richting geevende

in ons - is geen verstandelijke functie, maar een gevoelswijsheid. Niemand kan bewijzen wat in hoogste instantie rechtvaardig is. Daarin beslist de intuïtie, die voortkomt uit geheimvolle bron, uit een macht die ons ‘onbewust’ toeschijnt, maar die wij vermoeden als hooger bewust dan wij zelven.

Die bron is alleen te vinden in ons zelf. Er is geen andere oorsprong van wijsheid, en ook geen andere weg tot God.

Daarom is het goed en reedelijk, als wij onzen persoonlijken eigenaard verdeedigen. Daarom achten wij de kamp ter *verdeediging*, die niets anders wil dan de individueele vrijheid, ook goed en rechtvaardig. Elke aggressie die ons van die vrijheid wil berooven, die een ooverwigt van het eene individu op het andere, of op veele anderen beoogt, zonder eerbied en liefde voor elks bizonderen eigenaard, moeten wij met alle macht bekampen. Dat voelen wij als goed en recht.

Maar teevens hebben wij te zoeken naar veréening, unificatie, groepvorming, in oovereenstemming men ons weeten.

Dit wordt algemeen erkend, zoowel door pacifisten als door militaristen. De laatsten zoowel als de eersten looven de intensiteit van hun groepsgevoel, verheerlijken de samen-

hang der menschen tot een éénige groep, prijzen de uitingen van saamhoorigheid en zelfverloochening in de groep die ze in 't bizonder verkiezen. Ook de pacifisten bepleiten niet een weerloos toegeeven, maar alleen een veel wijder uitbreiding van het groepsgevoel. Ook de militaristen bepleiten niet een kamp binnen de door hun verkoozen groep. Inteegendeel, ze verlangen vereffening van alle veeten binnen de nationale grenzen.

Er is dus geen essentieel verschil, in dieper beginsel, tusschen pacifisten en militaristen.

Het verschil is alleen daarin, dat de militaristen de groepvorming van thans, in door administratieve grenzen afgebakende nationale staten, reedelijk en rechtvaardig vinden.

Dit nu is een zóó schroomelijke dwaling, dat de vrije geest in stomme verbazing het huidig tooneel van menschelijke dwaasheid bij 't licht van de oorlogsvlam beziet.

Goede, verstandige, welgezinde menschen elkander zoo na verwant als broeders uit een huis, naauwelijks verscheiden in kleeding, in taal en zeeden, in kunst en godsdienst, kort te vooren nog elkander steunend en dienend in vriendschappelijk verkeer, beginnen op eenmaal teegen elkaar te razen en te woeden, alsof de uitroeying van den ander voor hen

een zeegen in plaats van een ongeluk zou zijn, als gekken elkaar beschimpend en totterdood vechtend om een lapje dat zwart-wit-rood of rood-wit-blauw gekleurd is, en beiden zweerend bij precies dezelfde leuzen: recht en vrijheid.

Dezelfde persoon, al naar hij gebooren is aan deeze of géne zijde van een denkbeeldige lijn, wordt door dezelfde menschen behandeld als een schurk of als een held. Spioneert hij hier, dan wordt hij ginds gepreezen en beloond, spioneert hij dáár dan heet hij een misdadiger die de doodstraf verdient.

Dit is klink-klare dwaasheid, de uiterste ongerijmdheid, waardoor de geheele vechtpartij voor den wijze een walgelijk en weerzinwekkend schouwspel is, dat door geen schitterend vertoon van organisatie, van zelfverloochening en heldenmoed wordt goed gemaakt.

Ware de menschheid verdeeld in twee of meer groepen, die elk een diepgaand weezens verschil vertoonden, bij voorbeeld: een groep die stellig recht vond wat de andere groep als onrecht verwierp, een groep die in kunst en leeven, in aard en gezindheid strak teegenoover de anderen stond, - een groep slavenhouders teegen een groep vrije menschen, een

groep socialisten teegen een groep autokraten, een groep republiekeinen teegen een groep vorstendienaars - ja! dan zou de wijze, vrije mensch een oorlog begrijpelijk en noodwendig achten. Nu heeft hij moeite een lach van verachting te bedwingen.

VI. Liefde en kamp.

De wijze voelt dat zijn Zelf-besef zich wil uitbreiden, en weet dat dit beteekent: het Niet-ik tot ik maken, het ineenvloeyen der ik-heeden.

Dit geschiedt zoowel door Liefde, als door Kamp.

Bij Kamp is het een pooging tot gewelddadige verééniging - een onderwerpen van het eene ego aan het andere.

Bij Liefde is het een verééning door verloochening, door zichzelven te geeven aan den ander.

Kamp is een *neemen* tot zelfversterking, Liefde een *geeven*, dat alleen het hoogste gemeenschappelijke zoekt.

Geschiedt het uitbreiden van den Lichtkring met dwang, door gezag, dan is het wat men ‘égoïstisch’ noemt, in ongunstigen zin. Het zich handhaven der lagere ik-heeden,

nuttig en noodig in de Al-harmonie, maar minderwaardig voor den Wijze, die de veréëning zoekt door dieper zelf-doorgronding, die van zelve (Wu-wei) vereeniging en verheldering brengt.

Deeze laatste weg is de weg der Liefde in teegenstelling van den weg door strijd. - Deeze weg der Liefde is dus ook wel 'zelf-zoekend', maar het hoogste Zelf. En bij dit zelf-zoeken vindt men, van zelf, alle anderen.

Het geweld, de kamp, de dwang zoekt het kleine, persoonlijke zelf oover anderen uit te breiden. Dat is het *gezag*, dat steeds meer en meer wordt gevoeld als onrecht. Het is noodig, zoolang het gaat tusschen onvolkoomen, kinderlijke, lagere Ikheeden. Maar voor den wijzen mensch is het minderwaardig.

De wijze, zoekend zijn Hoogste Zelf, wil ook het kleine, tijdelijke Zelf verliezen - om juist daardoor het gemeenschappelijke Zelf te vinden.

Hij weet, dat de Lichtkring maar een klein deel van zijn Weezen beschijnt, - en dat het niet-belichte deel hem toch drijft, door hartstochten, neigingen en driften, soms teegen zijn reedelijk denken in.

Hij zoekt daarom naar de harmonie tusschen zijn weeten, zijn Reede, en die onbe-

sefte neigingen en driften. Daarbij steeds vertrouwend en geloovend dat een hooger Bewustzijn, wijzer dan hij zelf, zijn gangen stuuwt en meer en meer zijn Weezen in zich opneemt.

Het is voor den wijze noch troost, noch verklaring, dat deeze oorlog zoo moest zijn, als gevolg van bepaalde oorzaken. Hij verlangt dit verband ook te voelen als goed, als rechtvaardig, als schoon.

Het causaliteits-begrip is niet voldoende om de waereld te verklaren.

Want oorzaak en gevolg hebben den Tijd noodig. ‘Gevolg’ beteekent ná-koomen, volgen in tijd.

Maar Tijd is een betrekkelijk begrip. De moderne wiskunde leert dat er geen noodzakelijke gelijktijdigheid is. Vóór en nà, kan in een ander beweegingssysteem ook wel zijn na en vóór. De bioscoop kan teruggedraaid worden.

Ons tijdsbegrip geldt alleen voor onze eigen Kosmos. Hoe het is in een andere weeten wij niet, en kunnen wij nooit weeten, eer de Ikheeden zijn versmolten en vereenigd. En juist die versmelting is het, die wij zoeken, door kamp en door liefde.

Tagore noemt het leeven een Dans, en

wij zien ook het vaste ritme dat alle leeven vertoont: geboorte, opgang, hoogtepunt, verval, ondergang, dood. Zoo is de golfbeweeging van al wat leeft, dus ook van rassen en volken, dier- en mensch-geslachten.

Maar met die erkenning *gevoel* ik dat ritme nog niet. Ik wil dien Dans niet alleen weeten maar ook doen. Ik wil die golfbeweeging niet enkel bewonderen, maar ook zijn. Want ik ben het leeven, en het eenige leeven.

De aanschouwing zal mij daarom nooit verlammen in de Daad. Zoolang wij niet in het groote Al-besef zijn getreeden, moeten wij ook streeven, kampen en liefhebben.

Boeddha schreef onze ellenden toe aan onze begeerten. Maar wij kunnen onze begeerten niet willekeurig van ons afschudden. Langsaam aan kunnen wij den kring van tijd en beweeging ontgroeyen.

De richting van onzen gang noemen wij het Recht, de Gerechtigheid, de Rechtvaardigheid.

Een Hebreeër-psalm zegt:

> *'Genade en waarachtigheid ontmoeten elkaar,*
> *Vreede en gerechtigheid kussen elkander,*
> *de waarachtigheid ontspruit op aarde*
> *en de gerechtigheid ziet toe van den heemel'.*

De waarachtigheid is hier te verstaan als: 'het zuivere uiten van ons eigen weezen'.

Dus niet huichelen, niet verdraayen, niet zichzelf vrij-pleiten.

Deeze waarachtigheid ontmoet - van zelve - de genade, d.i. het geluk der hoogere Wijsheid.

Vreede en gerechtigheid kussen elkander, want die twee zijn de beste vrienden. Ja de vreede heeft in de gerechtigheid haar éénigen vriend.

Dat de waarachtigheid, ‘op aarde ontspruit’ wil zeggen, dat wij, aardsche weezens, niet beeter kunnen doen dan eerlijk zijn, trouw aan ons waarachtige weezen. Dan zal de gerechtigheid, die van hooger herkomst is, ook toezien uit den heemel.

Ziehier wel nagenoeg alles gezegd, wat in beginsel oover den oorlog te zeggen is.

Merkt op, wat thans zijn de oorlogsleuzen, de woorden waardoor de volken zich laten opwinden om blijmoedig en dapper elkander te gaan dooden.

Die woorden zijn: ‘Vrijheid en Recht.’

Ieder der strijders strijdt met oovertuiging en goeden wil, omdat hij meent - of omdat men hem heeft wijs gemaakt - dat hij strijdt voor Recht en Vrijheid.

Dit nu bewijst reeds een hoog ontwikkelingsstadium der menschheid.

De soldaten van Napoleon werden nog vooral gedreeven door het gevoel van eer en aanzien, ‘la gloire’.

Het maken van buit, vroeger het hoofdmotief, werd ook in dien tijd, veel onbeschaamder dan thans, als heerlijk loon der dapperheid in 't vooruitzicht gesteld.

Nu is glorie, aanzien, een verheffing van het lagere zelf. Niet het allerlaagste, maar ook niet het eedeler Zelf dat God in zich zoekt.

De wijze geeft niet om eer of aanzien, omdat hij iets schooners, belangrijkers en duurzamers zoekt.

Maar glorie, eer en aanzien, is toch weer een hooger motief dan ‘buit.’

Buit - als bron van allerlei zinnelijk genot, - verlokt alleen ons laagste, aardsche zelf. Dit is niet slecht, niet verachtelijk - want ieder onzer hangt af van aardsch goed en is vatbaar voor de vreugd van zinnelijke weelde. Maar het is ondergeschikt aan de eedeler, geestelijker vreugd van ge-eerd te worden, in hoog aanzien te staan.

Men ziet in de geschiedenis der menschelijke kampen een geleidelijke wijziging in de strijdmotieven.

Het oudste was ‘buit’, bezit van goed en van vrouwen en slaven.

Dit is de zelfhandhaving van den primitieven, nog half dierlijken mensch, den barbaar. Als zoodanig, voor dien mensch, in zijn tijdvak, rechtvaardig.

Daarop volgt, zonder daarom het oudste geheel te verdringen, het motief van glorie.

De lichamelijke persoon zoekt daarbij niet enkel zijn stoffelijk bestaan te handhaven, maar ook uit te blinken in deugd en schoonheid. Het ego van eedeler aard zoekt uitbreiding en ooverwigt oover anderen.

Dit tweede motief, steeds min of meer met het eerste vermengd, beheerscht alle oorlogen tot aan de nieuwere geschiedenis. De godsdienst-oorlogen hoorden er toe. De kruisridder, de strijdbare Moslem voelde zich beeter en schooner dan de ongeloovige, en dwong deezen met geweld tot erkenning van zijn geestelijke meerderheid.

Dit is ook het motief van het Imperialisme. De Imperialist wil als meerdere erkend worden, en andere ego's aan zich onderwerpen met uiterlijk geweld. Rijkdom en weelde koomen daarbij in de tweede plaats. In een imperialistisch rijk deelt ook de armste in het aanzien van zijn staat. De ooverwinningen stralen een glans af op den neederigsten burger.

Maar dit motief neemt enorme verhoudingen

aan bij de persoonen die zulk een rijk verteegenwoordigen. Ze voelen de eer en het aanzien met geweldige en verderfelijke intensiteit. Daaruit is te verklaren de onafgebrooken reeks van oorloogen, veroorzaakt door de machtdorst der vorsten, die in zich al de glorie van het rijk meenden te concentreeren.

Dit leidt onvermijdelijk tot zeedelijk verderf van den representeerenden persoon - tot Césaren-waanzin - en tot snellen ondergang van het geheel, dat hij verteegenwoordigt.

Geen individu kan de blijvende spil zijn waarom een groote menschen-gemeenschap wentelt

Want zulk een individu zou een wijze moeten zijn in hoogsten zin - zooals ook de Chineesche Keizers het begreepen.

Maar zulk een wijze verwerpt het motief ‘glorie’ als minderwaardig. Hij streeft naar beeter en hooger. Hij zal dus nooit zijn representatieve waardigheid willen behouden. Hij wil zijn ego niet aan anderen opdringen. Hij wil dienen en niet heerschen. En dit beginsel zal hij ook voor de gansche gemeenschap willen doen gelden.

Dit is het diepere weezen der démokratie.

De heerschers van thans zijn geen wijzen, maar valsche kooningen. De afschuuwelijke oorlog,

dien wij thans beleeven, met zijn nooit-gehoorde misdaden, met zijn wreede en moorddadige verbittering, is het gevolg van de machtdorst van enkelen, die een nog verblinde meenigte wisten op te drijven tot het verdeedigen van hun ingebeelde en tot ondergang gedoemde grootheid.

VII. Vrijheid en recht.

Aanvankelijk was het krijgsmotief van het sterke, maar niet zeer contemplatieve volk der oude Romeinen: '*zelfhandhaving*'. Onder hun kooningen, de beste krijgshelden hunner gemeenschap, vochten ze voor hun bestaan, voor *buit*, voor *slaven* en *vrouwen*.

Toen kwam de Republiek met het glorietijdperk. Alle burgers streeden gezamenlijk voor *Eer* en *Gezag*. Met wijs instinct poogden ze daarbij het lagere zelf, de aardsche zinnelijkheid, zooveel moogelijk te beperken, door strenge wetten en zeeden.

Eeven als de Japansche Samoerai hechtten ze de hoogste waarde aan sooberheid, eenvoud, zelfbeheersching en zelfverloochening.

Maar toen, bij gewonnen gezag en eer, kwam de noodlottige wending, waarbij die eer en dat gezag in representatieve persoonen werd geconcentreerd.

Deeze enkelingen, de Imperatoren, konden de geweldige driften van een Imperium in zich alleen niet dragen. Ze vervielen tot tirannie en brooddronkenheid. De een na den ander, hoe noobel ook van oorspronkelijken aanleg, werd het offer van deeze ondragelijke last.

Marcus Aurelius, de eedelste en wijsgeerigste van alle keizers, had tot aangenoomen zoon en opvolger den beestachtigen Commodus. Zoo sloop telkens weer de ontaarding binnen en het groote rijk, steunend op een rotte spil, viel uiteen, veel sneller dan zijn innerlijke leevenskracht zou doen verwachten.

Teegenoover het krijgs-motief ‘Eer en gezag’ kwam onmiddellijk te staan het motief ‘Vrijheid’. Al vóór de opkomst van het Romeinsche Rijk was ‘Vrijheid’ staande teegenoover ‘tirannie’, tot oorlogsleuze geworden. En in alle latere oorlogen ging het om de vrijheid, politiek of religieus, meestal van een kleine groep volk, teegenoover de despotie van een autokratische macht.

Nu is het begrip vrijheid niet absoluut en niet onveranderlijk. Wat Shelley verstond onder ‘Freedom’, ‘Liberty’, was nog iets meer en iets anders dan de Vrijheid waarvoor de Helleenen streeden. In de door Shelley gedachte menschheid was geen plaats voor

kooningen, voor priesters en voor slaven. Zoover ging Plato niet.

Maar men kan toch zeggen, dat de vrijheid als krijgsleuze in historischen tijd altijd beteekend heeft, dat de menschheid eerbiediging eischte van elk ego, elke individualiteit, ook de neederigste en kleinste - als iets dat niet mag verkracht en ooverweldigd worden.

Ons rechtsgevoel eischt eerbied voor elk menschelijk Ik, en dus ook voor elke groep waarin de ego's, door een sterk groepsgevoel verbonden, elkanders zelfstandigheid beschermen. Het bestaansrecht der zwakke individuen, en der kleine groepen wordt erkend. En de oorlogen die voor het recht gestreeden worden, hebben onze sympathie en bewondering. De strijd der kleine Helleensche groepen teegen de groote Perzische autokratie is hiervoor typisch. Marathon, Plataea, Thermopylae, Salamis - die namen kunnen ook nu nog den meest vreedelievenden mensch een aandoening van schoonheid en geestdrift geeven.

De kamp der Zwitsersche en Vlaamsche burgers teegen de feudaal georganiseerde ridders, van Neerland teegen het Spaansche Imperium, van Hofer's Tirolers teegen het Fransche, van de Amerikaansche en Zuid-Afrikaansche kolonisten teegen het Engelsche,

en nu eindelijk die der Belgen teegen het Duitsche Imperium - die noemen wij, nu nog, schoon en rechtvaardig.

En wij zijn thans, in de waereldoorlog der 20ste eeuw, zóó ver, dat geen volk dit vrijheidsmotief durft loochenen - en dat alle regeeringen, terecht of ten onrechte, hun strijdende volken voorhouden, dat ze voor de handhaving der vrijheid vechten.

Filips de tweede van Spanje kon nog zeggen, dat hij voor zijn goddelijke rechten vocht. Wilhelm de tweede van Duitschland vecht voor hetzelfde, maar hij kan er niet oopenlijk voor uitkoomen. Hij moet beweeren dat hij vecht voor de vrijheid van het Duitsche volk. Zelfs het meest autokratische land ter waereld, Rusland, moet van vrijheid spreeken, voor Poolen en Jooden - omdat men anders in het volk geep strijdlust genoeg zou vinden.

Een menschengroep, verbonden door die vorm van liefde, die groepsgevoel moet heeten, wil alleen strijden wanneer ze zeeker meent te weeten, dat het recht aan hare zijde is.

De menschheid heeft tot nog toe zooiets als een goddelijk recht van sommige individuen erkend. Ze zag in sommige persoonen het *genie*, de bron van goddelijke oopenbaring en van geestelijke instrooming.

Die heldenvereering, die eerbied voor het genie, bestaat nog, en de geschiedenis van Napoleon is er het sterkste voorbeeld van, in nieuwen tijd.

Maar zelfs Napoleon moest zich als *vrijheidsheld* doen kennen. Als zoodanig alleen vond hij steun. Toen hij zijn eigen ego gewelddadig opdrong, als het almachtig genie, toen moest hij vallen. Hij heeft, naar de juiste expressie van Fichte, nooit het diepe verlangen der menschheid begreepen - eevenmin als de machthebbers in Duitschland van thans.

Démokratie teegenoover autokratie beteekent het streeven naar de zelfstandigheid en onschendbaarheid aller ego's, zelfs van de neederigsten en armsten. De mensch wil wel het genie erkennen, maar alleen dan als het ieders ego ruimte en uitbreidings moogelijkheid geeft, en het niet verduistert of onderdrukt.

De mensch wil samensmelting door *vrijwillig geeven*, van allen, niet door *eigenmachtigen dwang* van enkelen.

Aangezien alles onderling verbonden en door elkander bepaald is, zoo kennen wij ook geen volkoomen vrijheid. Wij zijn slechts vrij, in zoover wij goddelijk zijn. Maar de betrekkelijke vrijheid, die aan elk ego de grootst moogelijke kans op verheldering en uitbreiding

geeft - die is het die wij ‘rechtvaardig’ noemen.

De matérialistische sociologen ontkennen het bestaan van een absoluut recht. Volgens schrijvers als Franz Oppenheimer of Steinmetz heeft de weetenschap niets te maken met recht of onrecht, goed of kwaad.

Dit zou kunnen gelden voor Wet en Zeede, die inderdaad gestadig veranderen. Bij de Egyptenaren was het huuwelijk tusschen broer en zuster geoorloofd, soms zelfs gebooden. De polygamie is goed en rechtvaardig geweest en wordt thans veroordeeld, - terwijl wij weer tolerantie hebben voor vergrijpen - zooals Godslastering - die vroeger met den dood werden gestraft.

Maar daarmee is niet gezegd dat het Recht, als *richting*, niet constant en absoluut zou zijn, of dat de weetenschap deeze richting zou moogen negeeren.

Dat is eeven dwaas als het negeeren van Noord en Zuid, booven en onder, kou en warmte, positief en négatief-électrisch.

Bij al deeze begrippen gaan wij van ons Ego uit, stellen wij het Ego als middenpunt.

Zonder het Ego als absoluut midden is er noch booven noch onder, noch kou noch warmte, noch Noord noch Zuid - en ook noch goed

noch kwaad. Maar het Ego *is* inderdaad een absoluut midden, dit is niet te loochenen noch te ontwijken; zelfs niet in gedachte - en de socioloog, die goed en kwaad negeert, doet eeven dom als de physicus, die zegt dat er geen positieve of negatieve electriciteit bestaat.

Het Recht is een idéale, absoluute Richting. En als men aanneemt dat de afwijkingen van die richting 'zonde' heeten, dan heeft men in de lichtstraal het duidelijkst beeld van Zonde en Recht. De lichtstraal schiet met ondenkbare snelheid voort in zuiver rechte Richting, en trilt toch onnoemelijk snel heen en weer om de idéale richtingslijn.

Dat wil zeggen, dat het Ego nooit absoluut rechtvaardig is, maar steeds afwijkt van den zuiver rechten weg, en toch op dien weg voort gaat.

Wat 'zonde' heet, is noodzakelijk en onvermijdelijk - totdat de volstrekte Harmonie, het opgaan in het Al, bereikt is, en de uitslag der trillingen om de idéale richtingslijn oneindig klein is geworden.

Dit schommelen om een eevenwigtslijn symboliseert ook de teegenstelling waarheid en leugen, wij zoeken steeds waarheid en weeten toch dat er voor ons geen waarheid moogelijk is. Wij trachten waar te zijn, maar kunnen

het niet, door onvermoogen tot expressie, en door onvermoogen tot zelf-kennis.

Hoe kan de mensch geheel eerlijk zijn, die maar een klein deel van zichzelf verlicht ziet door zijn besef?

De huichelaar kan zich verbeelden geheel oprecht te spreeken. Zijn handelingen strijden met zijn woorden, omdat ze ontstaan in zijn diepere natuur, waarvan hij zelf niets weet.

Daarom is ons de mensch, die ronduit voor zijn zwakten uitkomt, sympathieker, en minder gevaarlijk dan de schijnheilige, die idéalen vasthoudt waaraan hij niet kan beantwoorden.

In deezen oorlog schelden alle oorlogsvoerenden hun teegenstanders voor leugenaars, met verbazing en verontwaardiging oover het aantal en de verdorvenheid der schurken. Ieder volk, iedere regeering heet, volgens den teegenstander, op infame wijze te liegen en te bedriegen.

Deeze leugenachtigheid is echter een noodzakelijk gevolg van de neiging tot gezag, die men Impérialisme noemt, en die zoowel in de persoon als in de groep tot dezelfde gevolgen voert.

Een impérialistisch mensch is een bazig heerschzuchtig mensch, die zijn Ego met dat van anderen wil versmelten door opdringing,

door dwang, door zelf-assertie en aggressie.

Maar hij weerstaat de aggressie van een ander Ego. Hij keurt dus in anderen af wat hij zelf doet. Dat brengt hem, onvermijdelijk, in een conflict tusschen zijn daden en zijn bedoelingen. Hij stelt als algemeen recht vast, dat men een ander Ego niet moet dwingen, en hij schendt dat recht zelf voortduurend, geleid door zijn bazigheid. Dus maakt hij noodwendig den indruk van valschheid, van perfiditeit.

Deeze valschheid - ontstaan door onvolleedige zelfkennis, gepaard aan een sterke neiging tol gezag en macht, zal men eigen vinden aan alle impérialistische groepen en hun représentatieve persoonen.

Hoe lang heeft men niet gesprooken van het ‘perfide Albion’?

De Engelschman zelf begreep daar niets van. Hij meent juist bizonder eerlijk van aard te zijn. ‘Fair play’ is zijn leuze. ‘Our weakness is blundering honesty’, zeide mij een aanzienlijk Engelschman in 1899.

En nu zien wij dat Duitschland, thans verkeerend in zijn impérialistische faze, precies dezelfde perfiditeit vertoont, die het vroeger in Engeland veroordeelde. Terwijl het aanvalt, huichelt het vreedzaamheid en beklaagt zich oover een complot van vijanden.

En toch acht het Duitsche volk zich, met eevenveel recht als het Engelsche, een bizonder eerlijk en oprecht volk.

Deeze verschijnselen duiden op een toestand van snellen oovergang.

Ooveral waar de Vrijheid bevochten wordt, waar het Recht gestadig beeter wordt vastgesteld als de gemeenschappelijke Richting - de polarisatie der Ikheeden - daar toonen de achteraankoomenden dit symptoom van valschheid, omdat ze meenen beeter te zijn dan ze zijn. Ze voelen het recht alleen als het teegen henzelve gaat. Hun neiging drijft hen steeds datzelfde recht bij anderen te schenden.

En waar nu de volken meer en meer zelfbewust worden en voor hun Ego de Vrijheid en de erkenning verlangen - dus een démokratische organisatie zoeken - daar zijn hun verteegenwoordigers, vorsten of diplomaten, nog bij het volk ten achter. Ze vertoonen de heerschzuchtige beginselen eener oude, verdwijnende rechts-orde. Maar om het volk achter zich te krijgen, moeten ze spreeken naar het hart des volks en ‘Vrijheid’ en ‘Recht’ roepen - al strookt dat in 't geheel niet met hun ware bedoeling.

Daarbij meenen ze wijzer en beeter te zijn dan het volk, geroepen en in staat de meenigte

te leiden en te bestuuren. Maar als ze toonen - zooals thans - de eigenlijke zuivere aspiraties van het volk niet te verteegenwoordigen, dan is hun vonnis geteekend, al hadden ze honderdvoud het organiseerend genie van Napoleon.

VIII. Autokratie en demokratie.

De massa, de meenigte, het volk, kan als zoodanig niet leiden, niet heerschen, geen richting bepalen. Er is steeds een algemeene behoefte aan sterke individuën, die Richting geeven, aan persoonen met een krachtige neiging tot activiteit en een vast, oorspronkelijk gevoel van richting. Zulke helden zijn voor de massa noodig als brood. Men ziet er steeds naar uit, en hunkert naar de kans om de latente neiging tot vereeren, tot eerbiedige aanhankelijkheid, tot trouwe loyauteit, tot geestdriftig volgen vrijen loop te laten.

Men zou kunnen zeggen, dat de constitutioneele vorsten een soort noodzakelijke surrogaten zijn, die bij ontstentenis van waarachtige helden, den dienst doen van bliksemafleiders, waarlangs de hooge spanning van helden-vereering, die altijd in een meenigte bestaat, eenen uitweg kan zoeken.

Als zoodanig kan men het erfelijk monarchisme een tijdelijk recht van bestaan toekennen. Maar het blijft altijd een gevaarlijk surrogaat. Gevaarlijk zoowel voor de persoonen van wie verwacht wordt, dat ze richting zullen geeven, zonder eenigen waarborg, dat ze er toe in staat zijn, als ook voor de richting-looze massa, die vroeg of laat tot het inzicht komt, dat de gewaande helden en voorgangers niet meer zijn dan ‘dummies’, bekleed met uiterlijke praal, maar niet beantwoordend aan de diepe behoefte des volks.

De gevaarlijke gevolgen zijn grenzenlooze inbeelding en eigenwaan bij de individuën aan wie het heldendom aldus wrordt opgedrongen, en ordeloosheid en bandeloosheid bij de massa, zoodra ze bemerkt, dat haar innige behoefte aan loyauteit en eerbiedige trouw onvoldaan blijft, door de onwaarde en ongeschiktheid der aangeweezen persoonen. Dit verklaart alle onheilen der revoluties, de op een slechte regeering volgende anarchie met al haar verschrikkingen. De kudde, zich in haar leider bedroogen achtend, verwerpt alle leiding en komt tot een ‘stampede’, een wilde hordevlucht waarbij alles onder den voet geloopen wordt.

Volgens de matérialistische opvatting, die

geen absoluute Richting erkent, is het voor een leider voldoende als hij sterk is en zijn eigen Richting weet door te drijven.

Dit beteekent een erkenning van het goed recht der autokratie. Waar de macht tot heerschen is, daar geeft de matérialist ook het recht.

Maar voor hem die een absoluut transcendent Recht aanneemt, is het niet voldoende dat de heerscher zijn eigen Richting weet dóór te zetten. Die Richting behoort ook samen te vallen met het Rechts-besef der meenigte. De leider behoort zich door Liefde en sympathie met de meenigte één te voelen. Alleen dan wordt zijn leiding niet gevoeld als een *dwang*, maar als een weldaad en een zeegen. Ook de anarchist - in goeden zin - verwerpt niet de leiding door den génialen enkeling, maar hij verwerpt den dwang, die heerschen wil zonder te vragen naar des volks gevoelens, hij verwerpt het gezag, dat trouw en vereering eischt uit eigen willekeur, en zich niet door diepe, natuurlijke liefde-banden met het volk verbonden voelt.

Dezelfde verwerping kenmerkt de démokratische gezindheid, die thans vrijwel alle beschaafde volkeren bezielt.

Het mooge waar zijn, dat de kudde haar

leiders nog niet kan kiezen, met een vrij en zuiver oordeel. Het staat toch ook vast, dat alle volken hun intuïtief massaal besef willen doen gelden, en dat ze geen leiders meer willen dulden die niet, behalve hun organiseerend vermoogen, ook gevoel en begrip hebben voor de diepe, waarachtige neigingen der menschheid.

Van oudsher werden de leidende persoonen gevonden door de hulde, de eerbied, de erkenning van de meenigte. De sterken en wijzen toonden, uit eigen drang, hun wijsheid en krachten, de meenigte bracht hulde en volgde, verheugd en eerbiedig.

Trouw en gehoorzaamheid aan den leider, loyauteit, innige, alles te booven gaande verknochtheid was een hoofddeugd in alle feudale organisaties, zoowel bij de Europeesche ridderschap als in het Oosten. De vereering van Napoleon toont hoe diep die deugd nog wortelt. Ze wordt, niet ten onrechte, gevoeld als iets heiligs, onmisbaar voor de ontwikkeling der menschheid. Zooals in de wildernis, bij de jonge dieren, gehoorzaamheid aan de ouders het noodzakelijkst instinct is, welks ontbreeken terstond onverbiddelijk met den dood gestraft wordt, zoo is ook bij den mensch gehoorzaamheid aan de géniale leiders een onmisbare

deugd. De eisch van gehoorzaamheid in de Katholieke Kerk zou dan ook volkoomen gewettigd zijn, als de door haar aangeweezen leiders inderdaad de door goddelijke bevoorrechting verkoorenen waren.

Maar hier begint de moeyelijkheid. De meenigte wil graag volgen, maar niet meer blindelings. Ze voelt in zich het vermoogen tot erkenning, de behoefte om een eigen oordeel te doen gelden. Ze verdraagt veel, met aandoenlijk geduld, maar worden haar waereldlijke heerschers aangeweezen, als Hendrik de achtste van Engeland, of geestelijke als Paus Alexander de zesde, dan wordt het haar te kras en begint ze te rebelleeren.

Ze ziet in, dat een organisatie, die de meest verdorven en beestachtige individuën aan haar hoofd kan stellen, zeeker niet de rechte is. Ze breekt los in oproer en anarchie en zoekt naar een nieuwe vorm van organisatie, die beeter waarborgen geeft, dat de Leider aan haar innerlijke verlangens zal voldoen. Dit is het démocratisch streeven, dat gestadig voortgang maakt, ook al schijnen de revoluties te mislukken. De nieuwe organisatie is nog niet gereed, en de oude zoekt zich door tegemoetkooming te handhaven. Maar alom ziet men dat de republiekeinsche organisatie, waarbij de

leiders door de meenigte gekoozen worden, ondanks alle bezwaren en teegenstand veld blijft winnen, en steeds beeter en volkoomener functioneert, zoowel op waereldlijk als op geestelijk gebied. Ik acht het zelfs een heerlijk en verwonderlijk feit, dat in een enkele eeuw een groot en machtig volk als het Amerikaansche er in geslaagd is, een zóó sterke eenheid te vormen, dat ze uit haar tachtig millioen burgers, met opmerkelijk zuiver oordeel, den waardigste tot Hoofd en Leider weet te kiezen.

'De publieke opinie in de Vereenigde Staten' zoo zegt de président der Columbia Universiteit Nicholas Murray Butler 'is feitelijk éénstemmig in de oovertuiging, dat de waereldvreede veiliger is, als buitenlandsche betrekkingen en buitenlandsche politiek bepaald en gecontroleerd worden door verteegenwoordigers van het volk, dan wanneer ze geheel worden toevertrouwd aan dynastieën en diplomaten, hoezeer ook bemind en begaafd.'

Men kan wel stellig zeggen, dat nooit de supérioriteit der republiekeinsch-démokratische rechts-orde beeter aan 't licht is gekoomen dan in deezen oorlog. De dynasten, die den krijg hebben voorbereid en aangesticht, tot zelfbehoud en uit vrees voor het démokra-

tische deel hunner onderdanen, zullen bevinden, dat ze hiermee hun ondergang hebben verhaast, al schijnt aanvankelijk, onder den invloed der oorlogs-geestdrift. hun toeleg te zijn gelukt.

Het dynastieke kooningschap, ooverblijfsel van het oude priester-kooningschap, heeft alleen dàn een zeekere zin en waarde, wanneer een heerschend ras de oorspronkelijke bewooners van een land onderdrukt en zelf gering in aantal, maar verreweg superieur is in eigenschappen. Dan vereischt de staats-orde, dat dit heerscher-ras, of een geslacht er van, dat gegeacht wordt van goddelijken oorsprong te zijn, zich zuiver en onvermengd bewaart. Vandaar de broeder- en zusterhuuwelijken der Egyptische Faraonen, de strenge straffen op kasten-vermenging in Indië, de aanbidding van den Mikado in Japan, en zoo voort.

Maar deeze toestand is nagenoeg nergens meer houdbaar in de Waereld. Zelfs tusschen neegers en blanken is de afstand niet groot genoeg om een volkoomen scheiding te kunnen handhaven. Adels-geslachten, zoo onbetwistbaar superieur, dat zij het recht en het vermoogen tot heerschen als onfeilbaar erfdeel zouden bezitten, bestaan er in geen volk. Géniale menschen, geschikt tot leiden en be-

stuuren, worden in nagenoeg alle rassen der Waereld geboren, en meer en meer wordt de meenigte geschikt hen met oordeel des onderscheids te kiezen.

Deezen oovergang beleeven wij nu. De autokratische vorsten, die een schijn en leugen geworden instelling willen handhaven tot eigen machts-voldoening, zoeken heil in een waereldkrijg, die voor hen zelfmoordend zal worden. De constitutioneele vorsten, zooals de kooningen van Engeland, van België, van Italië, vervullen zoo goed moogelijk, naar hun krachten, de rol van président eener republiek. Men zegt, en het klinkt niet onwaarschijnlijk, dat er onder hen zijn, die verklaard hebben, des noods bereid te zijn, zich tot die waardigheid te laten kiezen.

De hoofdzaak waar het op aan komt, is deeze, dat geen mensch meer zal beschouwd worden als god-gezalfde, staande buiten het gemeene recht, maar dat ieder leider of regeerder zijn bestuur onderwerpt aan de kritiek des volks en na voldane plichten terugkeert in de rangen der meenigte, als eenvoudig mensch en gewoon burger.

Hoezeer deeze zeede nuttig en gewigtig blijkt, wordt wel beweezen door het feit, dat men in de Amerikaansche republiek aan geen

président, hoe voortreffelijk ook, een période van beheer langer dan acht jaren heeft toegestaan. Zoo sterk is men daar blijven gevoelen, dat het verheffen van een mensch tot blijvend, onaantastbaar heerscher oover zijn meedemenschen, eeven gevaarlijk en verderfelijk is voor de gemeenschap als voor het uitverkooren individu.

IX. Evolutie der oorlogsvormen.

Het is moogelijk den oorlog in te deelen in soorten, die wel nooit geheel zuiver, maar toch vrij scherp te onderscheiden zijn. Dit is belangrijk, omdat men dan duidelijk zien kan hoe karakter en motief van den oorlog steeds veranderen, niet doelloos en toevallig, maar in bepaalde richting. Daaruit volgt dat men niet kan spreeken van den oorlog als van een zelfde verschijnsel dat zich eeuwig herhaalt, maar dat men wel de waarschijnlijke toekomst kan opmaken uit den loop der dingen tot heeden.

De oudste, primitiefste vorm van krijg is de *Bestaansoorlog*, met het motief: *Zelfhandhaving* en *voordeel. Buit*, in den vorm van schatten, van voedsel, van grond, van slaven en vrouwen.

De *Gezagsoorlog* is een hooger vorm, waarbij het motief, ‘buit’ nog niet verdweenen

is, maar niet langer als officieele en oopenlijke leuze dient. Daarbij gaat het om macht en ooverwigt. Een sterke, heerschzuchtige groep tracht andere groepen haren eigenaard op te dringen. Bij het verzet daarteegen geldt de leuze ‘Vrijheid’ en ‘Recht.’

Tot deezen vorm behoort ook de *godsdienst-oorlog*. Dit is een gezagsoorlog, waarbij een religieus verbonden groep haar rechtsgevoel, haar geloof, haar waereldbeschouwing den anderen zoekt meede te deelen, niet door liefde en begrip, niet ‘van zelve’ - wu-wei - maar door dwang. Een pooging dus tot unificatie der menschheid, maar eeven als die van het stoffelijk imperialisme, met ondeugdelijke middelen.

En ook bij deezen godsdienst-oorlog ziet men het verschijnsel der perfidie, der valschheid, uit dezelfde oorzaken als bij den strijd om stoffelijk en waereldlijk gezag.

De slechte reputatie der Jezuïeten is er een klassiek voorbeeld van. De machtlievende natuur der menschen werd op onmoogelijke wijze verborgen achter de idéalen der christelijke liefde. Gebrekkige kennis van het eigen innerlijke weezen, gepaard met een sterke drift tot heerschen, leidde noodwendig tot een houding die den teegenstander onbegrijpelijk

valsch en huichelachtig moest toeschijnen. Men zag boosaardige, opzettelijke valschheid, waar toch eigenlijk alleen zelfbedrog en gebrekkige zelfkennis in het spel was.

Nu weet ieder dat deeze oorlogs-vorm voor goed voorbij is. De godsdienst-oorlog, waarvan de rampzalige dertigjarige oorlog het laatste groote voorbeeld was, is tot een beslissing gekoomen. De strijd is ééns voor altijd uitgestreeden. De *geweetensvrijheid* is erkend als rechtmatig deel aller menschen. Geen kerkelijke groep, hoe machtig ook, hoe impérialistisch ook gezind, kan deeze zeegepraal weer ongedaan maken.

Met verbazing heeft iedereen opgemerkt hoe in den huidigen oorlog de religie nagenoeg geheel zonder invloed bleef. Roomschen en Protestanten strijden naast elkaar teegen Roomschen en Protestanten. Jooden strijden in alle leegers. De poogingen om het godsdienstig gevoel der Mohamedanen in den strijd te betrekken zijn geheel mislukt. Ooveral is het *nationaal* verband sterker gebleeken dan het religieus verband, zelfs waar dit, zooals bij de jooden, met ras-verband samenging.

Dat wil eenvoudig zeggen, *dat de eenheid der geheele menschensoort reeds zóó ver is gevorderd, dat zuiver locale en administratieve middelen vol-*

doende zijn om ooveral een oppermachtig groepsgevoel te doen ontstaan.

De menschen zijn reeds zoover aan elkander gelijk, verschillen geestelijk zoo weinig van elkaar, dat in iedere plaatselijk en administratief verbonden groep, een machtig en ontzachlijk gevoel van saamhoorigheid ontstond, waardoor zoowel roomschen als protestanten, jooden en moslim, grieken en boedhisten, vroomen en vrijdenkers, conservatieven en socialisten werden verbonden en verbroederd.

De oorlog heeft hierdoor een nieuwe vorm aangenoomen en is alleen moogelijk geworden als *nationaal-oorlog*. Ook dit is een gezagsoorlog, gekenmerkt door het eigenaardig verband, dat de strijdende groepen innerlijk bijeenhoudt. Dit verband is niet meer religieus, het is ook geen ras-verband - want in iedere natie strijden de meest uiteenloopende rassen zij aan zij - eevenmin is het taal-verband.

Ondanks al het geschetter oover ‘Deutschtum’ en dergelijke min of meer fictieve dingen, zal men moeten toegeeven dat het nationaal-verband hoofdzakelijk *administratief* is, dus een uiterlijke, materieele en niet eens zeer diepe of belangrijke samenhang.

Hieruit kan men met vrij groote stelligheid de gevolgtrekking maken, dat ook de nationaal-

oorlog niet meer van langen duur kan zijn, en eeven als de godsdienst-oorlog beslissend zal worden uitgestreeden, misschien wel reeds in den huidigen, geweldigen kamp.

De menschen hebben wel bevliegingen van ongeloofelijke dwaasheid, en laten zich wel tot reedeloos heftige massaal-daden opzweepen - maar ze koomen ook weer tot bezinning en blijven niet voortduurend teegen hun eigen best gekant.

De nationaal-oorlog is een onding, een dwaasheid, een absurditeit. Met de meeste spitsvondigheid kan men toch niet beredeneeren dat ze voor 't menschgeslacht wenschelijk of voordeelig is. Ze zou nooit ontstaan als er geen dynastieën en regeeringspartijen waren, die hun schijnmacht willen handhaven teegenoover de groeyende Demokratie. De nationale groepen zijn willekeurig omlijnd op politieke conferenties, door met elkander schacherende vorsten en diplomaten, hun groepsgevoel wordt kunstmatig opgewekt en wakker gehouden door een gedweeë, vaak leugenachtige pers. De groote massa's der naties voelen van natuure niet de minste animositeit jeegens elkander.

Ze worden tot haat en moordlust opgezweept door een klein aantal persoonen, die meenen dat ze er belang bij hebben.

Deeze onreedelijke toestand kan niet lang duuren. Het nationaal verband is een administratief verband, een zuiver praktisch verband van voortbrenging en verbruik, économische orde en rechts-veiligheid. En dit verband is ook niet in elke natie afzonderlijk gecentraliseerd, onafhankelijk van alle anderen. De centralisatie is internationaal, gaat booven de naties uit, en elke onderlinge strijd verstoort de geheele orde der menschheid.

Het geld- en handelsverkeer is niet meer nationaal, en kan onmoogelijk door een nationalen oorlog bevorderd worden, in 't belang van een enkele natie. De nationale leegers zijn geheel ongeschikte werktuigen tot bevordering der nationale welvaart. Dat de naties nu nog énorme vlooten en leegers noodig hebben om hun welvaart te beschermen, is alleen het gevolg van de werksaamheid der machtlievende groepen, die zich om een autokratisch vorst scharen om hun onrechtmatige en onhoudbare positie te handhaven.

Bestond de waereld uit republieken, zoo zou spoedig het nationale militarisme verdwijnen. Zonder gekroonde hoofden geen staande leegers, en zonder leegers geen gekroonde hoofden.

Het einde van deezen grooten oorlog zal

zijn, dat alle partijen verliezen - en wie zal dan, met deeze ervaring, het vooruitzicht willen oopenen op een nieuwen, eeven gruuwelijken en eeven nutteloozen krijg?

Maar daarmee is niet gezegd dat dit de laatste oorlog zal zijn. Zoo eensgezind is de menschheid nog niet. Maar de oorlog zal weederom van karakter veranderen. Ze zal aanneemen den vorm dien men *économische* of *eigendoms-oorlog* noemen kan. Dit zal het gevolg zijn van een ander soort verband dat de groepen onderling samenhoudt. Een économisch verband, gebaseerd op een verschillend rechtsgevoel.

Ook wanneer de schijn-vorsten, de dynasten en hun aanhang, verdweenen zijn, wanneer de menschheid geheel tot republiekeinsch-démokratische organisatie zal zijn gekoomen, ook dan is een gewelddadige bloedige krijg niet uitgeslooten. Want ook in een démocratische republiek, zooals de Fransche of Amerikaansche, wordt het rechtsgevoel van de meerderheid der menschen niet bevreedigd. Omtrent het eigendoms-recht heerschen nog diepgaande verschillen, die niet zonder langduurigen strijd kunnen vereffend worden.

Wij kennen reeds een voorbeeld van zulk een eigendoms-oorlog. In den grooten burger-

oorlog in Amerika ging het om de vraag of een mensch zijn meedemensch in eigendom zal hebben, als verkoopbaar bezit. Als een slaaf uit het Zuiden ontvluchtte naar het Noorden, dan werd hij daar behandeld als een vrij mensch, in plaats van uitgeleeverd te worden. De Zuidelijken noemden dat diefstal, de Noordelijken menschelijkheid.

Jaren lang hebben de Amerikaansche landbouwers en kooplieden als grimmige duivels teegen elkander gewoed, eer dit geschil beslecht was. Eindelijk kwam de beslissing, eens voor altijd. Nooit zal er weeder een oorlog uitbreeken om de slavernij, eevenmin als om den godsdienst. Het recht om de slaven te houden is veroordeeld, eeven als de geweetens-dwang.

Maar een ander eigendoms-recht is nog in zwang, hoewel het strijdt met het rechtsgevoel van de meerderheid der menschen.

Dat is het recht op het onbeperkte en onverantwoordelijke privaat-bezit van de gemeenschappelijke bronnen van welvaart; grond, mijnen, bosschen - en het daarmede aequivalente geld-kapitaal. Dit recht is meer gecompliceerd, gemakkelijker door sofistiek te verdeedigen, minder direct indruischend teegen het gevoel, dan het recht op slaven houden. Maar niettemin is het eeven verderfelijk voor

de maatschappelijke orde, eeven gruuwelijk in zijn gevolgen, eeven stuitend voor het rechtsbewustzijn van den wijzen, onverdorven mensch van onzen tijd. Reeds eeuwen lang is dit recht, dat thans als onrecht wordt gevoeld, bestreeden, maar de beslissende kamp staat ons nog te wachten. De groote organisator, de machtige orde-brenger, die ons uit den chaos zal voeren, is nog niet opgestaan. Maar stellig zijn alle poogingen tot een duurzame vreede ij del en vruchteloos, zoolang dit groote en algemeene onrecht niet is opgeheeven. Alleen wanneer het energiek, welbewust, met wijsheid en doorzicht wordt bestreeden, zal de zeegepraal moogelijk zijn, zonder eeven bloedige offers als die van den huidigen waereldkamp.

X Groepsgevoel en democratie.

In de laatste eeuwen is de veréening, (unificatie), der individuën bevorderd op een geheel nieuwe wijze.

Het is nu moogelijk, wat te vooren nooit geschieden kon, dat de meenigte, de groep, nagenoeg plotseling, soms in 't verloop van weinige uuren, collectief een zelfde ontroering ondervindt, eenzelfde gedachte denkt, eenzelfde meening krijgt en eenzelfde handeling beraamt.

Het is alsof de menschheid, als organisme gedacht, door dagblad, post, telegraaf en telefoon een nieuw, uiterst gecompliceerd zénuwstelsel heeft gekreegen, waardoor het sterker leeft, intensiever voelt, machtiger handelt.

Dit is, als men mijne voorstelling van de veréening der Ego's aanvaardt, een nadering tot God te noemen.

Dit klinkt vreemd, wanneer men de dagbladpers van gewoon menschelijk standpunt beschouwt. Maar van een eeuwigheids-standpunt is de pers, hoe vol feilen en leugens ook, een middel voor de nadering tot het Goddelijke.

Ik kan drie historische gebeurtenissen noemen, die alleen moogelijk waren door dat nieuwe zénuwstelsel, dat ‘pers’ wordt genoemd.

Deeze drie zijn: de oppositie der waereld teegen den boeren-oorlog, die teegen de Dreyfus-zaak en eindelijk - heevigst van al, - die teegen het Pruissische militarisme en den aanval op België.

Bij deeze universeele beweegingen verzette zich steeds een sterk patriottisch verblinde minderheid, teegen de krachtig geuite rechtsgevoelens der ooverige waereld. Dit was alleen moogelijk door de pers. Het waren feitelijk pers-oorloogen. Elke partij gehoorzaamde aan de orders van haar bladen en versterkte daarmee haar samenhang.

Waar de meenigte niet voldoende ontwikkeld is, niet genoeg leezen kan, om het nieuwe zénuwstelsel goed te doen functionneeren, zooals in Rusland, daar bestaan ook nog de onrechtvaardigste toestanden. In Italië vergoedt het sterke oopenbare leeven met veel

mondeling verkeer het gemis aan éruditie.

Ooveral is de samenhang der groepen, elk voor zich, vaster geworden. Maar er is ook ooveral nog gebrekkige verteegenwoordiging en gebrekkige organisatie,

Daardoor ontstaan conflicten die volgens ons weeten, ons verstand, ongerijmd en onnatuurlijk schijnen. De strijdende partijen schelden elkaar voor leugenaars en verwijten elkaar schijnheiligheid. Ik heb aangetoond hoe deeze perfiditeit voortvloeit uit het imperialisme, uit gezags-dorst en machtsbegeerte.

Staatkunde is nog bijna altijd gemengd met oneerlijkheid. Het woord ‘politician’ heeft in Amerika de beteekenis gekreegen van een corrupt, oneerlijk, hebzuchtig persoon.

Dit is het gevolg van onrechtvaardige groepeering der staten en van onvoldoende verteegenwoordiging der groepen.

Beeter groepeering - meer oovereenkoomend met ons verstandelijk inzicht, - en zuiverder représentatie zullen de noodzakelijke uitkomst worden van deezen oorlog.

Noodzakelijk - omdat het de algemeene en krachtige neiging is. Niets kan haar teegenhouden als een zeekere traagheid der geesten, die wel werken kan als *rem*, maar nimmer als volkoomen beletsel.

Het autokratisch kooningschap in een slechte, onvoldoende verteegenwoordiging. De leidende persoonen worden aangeweezen door middelen, die niets uitstaande hebben met hun waarachtige bekwaamheid. Er is dus geen enkele waarborg, dat zij de groep werkelijk zuiver verteegenwoordigen. Een enkele maal komt een geschikt persoon aan 't hoofd, maar ook vaak, zelfs meestal, een onbekwaam, zwak individu - dat door de hem toegekende macht nog verder bederft, en een werktuig wordt in de handen van eerzuchtige, sterke persoonen of kleine groepen.

Het zou oovereenkoomen met ons verstandelijk inzicht, als wij de leidende persoonen koozen, nadat ze hun bekwaamheeden hadden getoond.

Maar dat is niet zoo eenvoudig en gaat niet op eenmaal. De traagheid der geesten werkt hier als rem. De massa is gehecht aan oude instellingen, aan een naam, aan een dynastie. Ook is zij niet op eenmaal scherpzinnig genoeg om de bekwame persoonen uit te vinden.

Niettemin is de neiging onweerstaanbaar. Het kooningschap verandert. Het wordt een ornament, terwijl men door een constitutie de onreedelijkheid corrigeert, en toch tegemoet

komt aan de traagheid (inertie) der geesten.

Onderwijl gaat de polarisatie der Ego's gestadig voort. Waar zij vrij kan werken - zooals in een republiek - daar geeft ze wel meer aanleiding tot wrijvingen en conflicten, - men denke aan Frankrijk - maar ze wint sneller veld. Het volk leert beeter onderscheiden, de nieuwe staatsvorm wint aan vastheid en de gekoozen persoonen, die maar geduurende een korten tijd moogen regeeren, gaan meer en meer beantwoorden aan den eisch van zuivere representatie.

Het kiezen van den imperialist Napoleon III door een volksstemming, was een geweldige flater - veroorzaakt door de traagheid der geesten, die verblind waren door de glorie van den eersten Napoleon. Bij de groote débacle van 1871 werd die fout geboet en hersteld. Ondanks gestadig geharrewar en ondanks corruplie, waren toch de laatstgekoozen leiders mannen van eer en bekwaamheid, - de gevreesde verwarring bij het périodisch aftreeden komt niet voor, en de kans op herstel van het kooningsschap is kleiner geworden dan ooit.

In Amerika is deeze voortgang nog duidelijker, omdat daar geen tradities belemmerend werken - en omdat het verbindend zénuw-

stelsel der menschheid daar beeter functioneert dan ergens elders.

Reeds de keuze van een man als Roosevelt was hoopvol en merkwaardig. Met al zijn gebreeken was die man toch een goede representant van de Amerikaansche menschengroep. Forsch, energiek, doortastend, wat snoevend en lawaayig, maar eerlijk, moedig en rechtschapen.

Terwijl het een wonder mag heeten en een triomf voor de démocratie, dat een massale groep van 90 millioen menschen in staat is geweest eenen man als Wilson, een der beste staatshoofden dien de waereld heeft voortgebracht, uit te vinden en aan 't hoofd te stellen.

In landen als Engeland en Nederland werken de tradities remmend en het goede gevolg daarvan is, dat de opvoeding van het volk wordt voltooid, terwijl de instellingen naar 't uiterlijk onveranderd blijven. Komt eerlang de tijd - en dit acht ik onvermijdelijk - dat de regeeringsvorm verandert, dan zal dat kunnen gaan zonder wanorde, zonder bloed vergieten.

De ware democratie is ook aristokratisch. Dat wil zeggen dat de heerschende persoon zoozeer is ‘aristos’, rechtschapen, goed, voor-

naam - dat hij de deugden en de zonden van zijn groep in zich voelt, en in zich vereenigt het eergevoel en het schuldbesef der massa.

Zoo was ook de Chineesche opvatting van het Keizerschap. De Keizer ging jaarlijks bidden in den tempel des Heemels, - en deed boete voor allen, met diep gevoel van verantwoordelijkheid, zooals eenen Wijze betaamt.

De Leider of Heerscher moet zijn de rechtvaardige, liefdevolle, verantwoordelijke mensch, en niet - zooals de Duitsche, Russische en Oostenrijksche vorsten - de machtdorstige, bazige, opgeblazen mensch. Niet een imperialist - maar een die waarlijk, in eenvoud en deemoed, zoekt het hoogste Zelf, God in zich, zijn heilig ego - en wiens eenig doel is de gerechtigheid, het polariseeren der massa in de Heilige Richting.

Het denkbeeld dat de massa, als massa, zou kunnen regeeren, is onzinnig. Zulk een democratie is dood geboren. Altijd zullen er enkele individuën moeten zijn, die als genieën of helden worden geëerd, gevolgd en gehoorzaamd.

Maar wel kan de massa zulke genieën erkennen en verheffen door vrije keuze. En dat zal geschieden in de Staatsreegeling der toekomst, de aristokratische démokratie.

Ik heb in de ‘Blijde Waereld’ gesprooken van een gezaglooze toekomst, waarin niemand heerscht en niemand gehoorzaamt, maar allen Gods wil doen, uit eigen inzicht.

Men zal wellicht vragen of ik die verwachheb opgegeeven.

Ik antwoord: inteegendeel. Ik heb nooit zulke schoone verwachtingen gehad of ik acht ze thans nog veel te gering, lang niet schoon genoeg.

Maar zoolang wij menschen zijn, zullen er ook beeter en slechter individuën zijn. En dan is het noodig dat de goeden de leiding hebben, niet de massa ‘en bloc’.

Hoe meer de massa echter ontwikkeld en beschaafd wordt des te beeter wordt haar samenhang. Des te minder inspanning of geweld is er noodig haar te bestuuren, des te meer gaat de leiding onmerkbaar, als van zelve, wu-wei.

Wij zijn in een steeds veranderende periode en wij benaderen voortduurend een hooger organisatie, die, naar het door mij gekoozen symbool, gelijkt op het graanveld waar de halmen vrij-staand opstreeven naar het Licht, elkander beschermend, zonder op elkander te steunen of elkander te verdrukken.

XI. Socialisme.

De oovertuiging dat het noodig is de groepen beeter te doen verteegenwoordigen, wordt er door het schrikkelijk gevecht deezer tijden wel in gedreeven.

Ook de meest autokratische leiders zien het in. Niet alleen neemen de Engelsche regeerders maatreegelen die vóór den oorlog onmoogelijk zouden zijn geacht en als klinklaar staats-socialisme bestreeden, ook in Rusland breeken de leiders met hinderlijke tradities, om de eenheid van hun volk te bewaren en er mee in contact te blijven.

Het drankverbod, het monopoliseeren van voedingsmiddelen door den Staat, dat zijn min of meer staats-socialistische maatreegelen.

Men doet wat men meent dat het volk verlangt, - want anders dreigt er oproer en omwenteling.

Het machtige Engeland kan geen vinger

verroeren, zoo het niet zeeker is, dat de groote dochter-naties Canada, Australië, Zuid-Afrika het zullen goedkeuren.

De Duitsche leiders hebben de felle opposanten van vroeger, de sociaal-democraten, de hand gedrukt. Dat zal na den vreede niet vergeeten worden.

Maar ook de volkeren begrijpen, dat het niet langer aangaat zich in een bloedigen oorlog te laten stuuren door regeeringen, wier daden in 't geheim geschieden, en eerst oopenbaar worden gemaakt als het te laat is.

Het isolement van Duitschland en de aanhang van Engeland berust wel vooral op het feit, dat Engeland een meer démocratisch land is en haar regeerders in naauwer contact staan met het volk.

De teegenstelling der verbonden groepen is echter niet zuiver, want Rusland is de achterlijkste autokratie en in Duitschland is een groot deel van het volk démocratisch gezind.

In beide landen werkt het groeps-gevoel, het gemeenschappelijk gevaar, vereenend, verbroederend op volk en regeering. Dit weeten de regeeringen wel, en het is steeds een drijfkracht geweest tot den oorlog, wanneer autokratische heerschers zich bedreigd voelden door een démocratische gezindheid in het volk.

Naarmate het zenuwstelsel der menschheid, de pers, beeter functionneert - en het misbruiken er van door belangzucht van enkelen ophoudt - zal ook de groepeering der strijdenden zuiverder worden, en meer en meer het karakter aanneemen van autokratie teegenoover démokratie. Daarbij zal inwendige oneenigheid die partij verzwakken, die bestemd is de neederlaag te lijden.

Oopenbaarheid en waarachtigheid in de verteegenwoordiging en in de diplomatieke onderhandelingen - dat is wat de volken willen, en wat hen op den duur niet onthouden kan worden. Want het beteekent de gerechtigheid en de vrijheid, noodig voor het streeven naar 's menschen hoogste doel.

Niet alleen in de verteegenwoordiging, maar ook in de afbakening en het onderling verband der groepen moet de oorlog wijziging brengen.

Dit moet, omdat de teegenwoordige toestand tot de dwaasste ongerijmdheeden voert.

Is het geen dwaasheid dat een firma als Krupp aan vijanden van Duitschland wapens heeft geleeverd? Dat ons Nederlandsche leeger veld-kanonnen heeft waarop staat: ‘het Vaderland getrouwe blijf ik tot in den dood’ met daaronder: A. Krupp, Essen. Dus door een

Duitscher geleeverde Hollandsche vaderlandsliefde teegen item zóóveel à contant!

Die nonsens beteekent, dat er is een économisch verband - het verband van handel, geldbeweeging en verkeer - dat volstrekt niet klopt met het nationale groepsverband.

In vroeger eeuwen liepen économischegrenzen samen met politieke grenzen - ook met de grenzen van ras, taal en godsdienst.

Een staat was vroeger ‘autarkisch’. Zij kon zichzelven geheel voeden en van al het noodige voorzien op eigen boodem.

Al die grenzen loopen thans dooréén. In het bekende boek van Norman Angell kan men uiteengezet vinden hoezeer de économische samenhang aller volken verwikkeld is - zoodat een nationaal leeger en een nationale oorlog eeven veel schade berokkent aan vriend en vijand, bij neederlaag of ooverwinning.

Daarom zal het vechten in nationale groepen, teegen elkander, als geheel onpraktisch, ondoelmatig en niemand voordeel brengend, worden opgegeeven. Alleen het misleidend drijven der machtige autokraten is er nu nog schuld aan. Voor hen is de nationale oorlog het laatste redmiddel.

De thans bestaande nationale grenzen zijn ontstaan in tijden toen het volk niets in te

brengen had en alles afhing van den wil van Vorsten en Staatslieden. Die grenzen zijn nu krachtig geconsolideerd door administratieve maatreegelen - en vooral door het groepsgevoel dat de oorlog heeft opgewekt.

Maar ze beantwoorden volstrekt niet aan weezenlijke verschillen in de menschen, die ze van elkaar scheiden. Wij erkennen een recht dat gelden moet in alle groepen. Het denkbeeld dat een bepaalde groep een ander rechtsbegrip, een andere moraal zou hebben dan de ooverigen, wordt door bijna alle menschen verworpen.

Als wij zuivere grenzen wilden vaststellen, die beantwoorden aan diepe, innerlijke, weezenlijke verschillen - dan zouden we in elk land, in elke natie een lijn moeten trekken die de gelijkgezinden, de geestverwanten scheidde van hun teegenstanders. Eerst bij zulk een groepeering zou een oorlog reedelijk en doelmatig zijn.

Maar de gelijkgezinden zijn verspreid en verdeeld oover alle volken. Wij hebben vrienden en broeders in alle landen, ook in die naties die achterlijk heeten in beschaving. Hoe is daar een geörganiseerde samenhang, een verzet moogelijk teegen de vijandelijk gezinden?

In deeze moeyelijkheid kan de huidige oorlog

geen oplossing brengen. Daarvoor is de ontwikkeling der menschheid niet genoeg gevorderd.

Het beste, het mooiste wat voorshands gebeuren kan, is dat de zelfstandigheid der kleine groepen - België, Servië, Polen, Zwitserland, Scandinaviën, Nederland, - gehandhaafd en bevestigd wordt.

En dan kan de staatsvorm der imperialistische landen meer démocratisch worden - meer in oovereenstemming met die van Amerika.

Gebeurt dit laatste niet, dan zal de vreede van korten duur zijn. Gebeurt het wel, dan ontstaat gaandeweg een nieuwe groepeering - die beantwoordt aan werkelijke weezensverschillen der menschen.

Zulk een nieuwe groepeering is hetgeen beoogd wordt door de groote strooming die *socialisme* heet.

De oorlog van 1914-15 is een oovergangsoorlog. Brengt ze ons een beslissende uitkomst met een afdoende vreede, dan is het de laatste oorlog van deezen aard, de laatste nationale oorlog.

Dit nu acht ik onwaarschijnlijk. Daarvoor zijn de volken nog te verblind, te onderworpen - en is het groepsgevoel binnen nationale grenzen, te sterk. Waarschijnlijk is dat niemand wint, dat er een vreede ontstaat door uitputting

en dat het vuur nog jaren lang blijft smeulen.

Dan, in dien onvolkoomen vreede, moet het eigenlijke werk beginnen, de voorbereiding tot een nieuwe groepeering.

De meest natuurlijke groepeering zou zijn: de autokratisch gezinde menschen, - die unificatie willen door dwang, - teegenoover hen die unificatie willen door vrijheid.

Monarchieën als de Russische, Oostenrijksche en Duitsche koomen dan gesamenlijk te staan teegenoover de meer vrijheid-lievende groepen. En dan koomen er inwendige beroeringen, die ook tot een bloedigen kamp kunnen leiden - zooals wij dat gezien hebben in Amerika, in den burgeroorlog om de slavernij - en nog voor kort in den dreigenden burger-oorlog in Ierland.

Veelen zijn teleurgesteld door de scheuring in de internationale socialistische partij. Maar deeze beteekent niet, dat het socialisme verslagen is, of geen toekomst meer heeft. Inteegendeel!

De beteekenis is deeze: dat het internationale socialisme nog niet diep genoeg geworteld is in het weezen en karakter der menschen.

De sociaal-démokratie is nog niet de verteegenwoordiging van het *waarachtig socialisme*, dat een nieuw recht en een nieuwe groepeering beoogt. Ze is er alleen een voorboode van,

een begin, een voorloopige uiting. Onder de de sociaal-démokraten vond men ook reeds enkele ---[]Query .karakters sterk genoeg om weerstand te bieden aan den drang van het nationale groepsgevoel. Ik denk hier aan Carl Liebknecht.

De algemeene fout was steeds dat men de socialistische omkeer te *snel* verwachtte. Te hoog kon men de verwachting niet spannen. De toekomst gaat verre uit boo ven onze fantasie. Maar waereld gebeurtenissen hebben, in betrekking tot ons leeven een traag verloop. Kosmische processen hebben tijd noodig.

Een groot rijk, een imperium kan zich niet in korten tijd omzetten tot een zuivere gemeenschap. Hoe grooter het rijk is, hoe bezwaarlijker dat gaan zal.

De ‘Staat’ zooals we die thans kennen, moet altoos oorlog te weeg brengen. De menschheid wil geen politiek-nationale grenzen als scheiding tusschen menschen en menschen. Het is geen natuurlijke scheiding en ze beantwoordt niet aan het économisch verkeer. Wij werken ten behoeve van alle menschen, en we vinden onze broeders, naar den geest, oover de gansche waereld - ook in 't verre oosten.

Maar we vinden ook ooveral teegenstanders, hebzuchtige, heerschzuchtige, liefdelooze menschen. Die zijn onze ware vijanden.

In elken staat zijn ooverweldigers en ooverweldigden. Een zuivere scheiding zou het zijn, als ooveral de rechtvaardigen, de vrijheidlievenden, de van dwang afkeerigen zich verbonden teegen de heerschzuchtigen en macht zoekenden.

Het internationale socialisme beoogt werkelijk zulk een groepeering.

Maar welke ontzettende moeyelijkheeden zijn daaraan verbonden! Hoe krijgt men eenheid onder al die verspreiden? En zonder eenheid is geen weerstand moogelijk.

Toch zal deeze vraag worden opgelost. De nieuwe gemeenschap zal verrijzen. De weg daarheen is lang, maar ze is begaanbaar. Ik meen reeds - in de ‘de Blijde Waereld’[1)] en in ‘Happy Humanity’ - vrij duidelijk dien weg te hebben geweezen.

Men spreekt nu van een Europeeschen Statenbond. Zooiets is zeeker moogelijk en moet met alle kracht bevorderd worden.

Maar men weete wel, dat dit niets meer zijn kan dan een eerste schreede op den langen weg. Er is geen denken aan, dat door zulk een féderatie den oorlog kan voorkoomen worden. Nog lange niet. Er moet nog veel, veel meer gebeuren.

1) Het boek, niet het dominees-weekblad dat mijn titel op weinig welleevende wijze heeft oovergenoomen.

Er moet gesticht worden een gemeenschap van voortbrengers en verbruikers, die waarlijk socialistisch voelen, en ook aldus arbeiden. Zulk een gemeenschap moet kunnen leeven van eigen grond, de bronnen van rijkdom in gemeenschappelijk bezit houden, en boovendien goed genoeg geörganiseerd zijn om een eenheid te vormen, een vast aanééngeslooten groep - die zich ook desnoods gewapender hand kan verdeedigen.

Noch de politieke macht, noch het vakvereenigingsweezen is voldoende tot bereiking van zulk een eenheid. Ze moet welbewust als doel worden gesteld en gesticht.

Eer er zulk een gemeenschap bestaat is er geen zuivere teegenstelling. En zoolang die er niet is, zullen er ook conflikten ontstaan, eeven ongerijmd en ondoelmatig als het teegenwoordige.

Maar voor het ontstaan van zulk een gemeenschap is het nuttig en noodig dat de nationaliteiten elk hun individueel bestaan handhaven, en zich als betrekkelijk kleine eenheeden federatief verbinden - zooals de Staten van Amerika, of de kantons van Zwitserland. Dan bereikt men het voordeel van kleine groepen, die beeter te organiseeren zijn en toch de weerstand hebben - door hun féderatie - van een grooten staat.

Kleine groepen hebben steeds getoond de beste

organisatie te bezitten. Het is een merkwaardig feit dat in zeer kleine groepjes - Monaco, San Marino, Andorra - bijna ideale toestanden voorkoomen, zonder armoede, zonder kriminaliteit.

Maar de kleine groepen zijn te zwak, door hun isolement. Eerst als ze zich féderatief verbinden, kunnen ze de voordeelen hebben van een groot rijk - de veiligheid teegen aanval en de geldmacht, die ruimte schaft voor groote, gemeenschappelijke belangen.

Dan eerst zal een afdoende, rechtvaardige oorlog moogelijk zijn. Een oorlog als de burger-oorlog in Amerika - waarbij een verbond van groepen, die de slavernij willen afschaffen, streed teegen een féderatie die haar wilde bestendigen. Zulk een oorlog zal beeter en schooner zijn dan de teegenwoordige, omdat hij *moet* leiden tot een schooner en duurzamer vreede.

Men begrijpe mij wèl. Van hooger gezichtspunt is ook deeze waereld-worsteling, - deeze mahabarata - doelmatig. Zij moet er zijn en zij zal de gevolgen hebben, die door een hoogere macht worden beoogd. Zij geschiedt volgens een goddelijk plan en voert tot de bevrijding der menschheid.

Van menschelijk standpunt is ze ondoelmatig en onzinnig - omdat het doel, dat de menschen er bij beoogen, er niet door kan bereikt worden.

XII. Pacifisme.

Er zijn geleerden, die het ideaal der communisten, de waereldbroederschap, een droom noemen - en zelfs een domme, leelijke droom.

Zooiets kan alleen de matérialist zeggen, die niet genoeg dichterlijkheid en fantasie in zich heeft, om die Vreede als iets anders te begrijpen dan als burgerlijk-comfortabele rust, als saaiheid, vermoddering, doode stilstand en bederf.

Maar wie in zich voelt de onverwoestbare neiging tot schoonheid, weet, uit zich zelf, - zoo niet reeds door de uitspraken der groote mystieken - dat er een Vreede is, schooner dan alle Krijg.

De Wijze vreest den Krijg niet, - wonden, pijn en dood kunnen hem niet verschrikken, maar hij zoekt den Vreede - den Vreede, die op Rechtvaardigheid berust. Zoo ook vreest hij de Smart niet - haar onmisbaar

weetende in de Waereld-orde, in de Al-harmonie - maar hij zoekt haar nooit. Smart is smart, opdat wij zouden trachten haar te ontworstelen. Zij is goed alleen als ze voert tot hooger vreugde.

Zoo is kamp alleen goed als ze voert tot hooger Vreede.

Wij kunnen de Smart nooit geheel ontwijken en eevenmin den Strijd - zoolang wij van elkaar gescheiden Ego's zijn. Maar ons streeven moet altoos zijn naar de vreugde en naar den Vreede.

Zoo bedrijven wij ook altijd wat de Westelijke Waereld ‘zonde’ heeft genoemd, en zoeken haar toch steeds te vermijden. Elk onzer daden wijkt af van de zuivere Richting. Ons weezen is trilling - dat wil zeggen, heen-en-weer-beweeging om een idéale richtingslijn. Maar al is de uitslag, heen en weer, grooter of kleiner - de Richting blijven wij daarom toch getrouw. Zoolang wij leeven in gescheidenheid, in ruimte en tijd, in opvolging en uitgebreidheid - zoolang ook moeten wij zondigen, lijden en strijden.

Maar wij hebben een mystiek besef, een intuïtieve oovertuiging dat er, ook voor ons, een ander leeven bestaat, buiten de ruimte, buiten den tijd - waarin wij eens zullen ontwaken.

Dat Leeven is de tijdlooze, ruimte-looze Vreede - die wij beseffen als het meest zeekere, het meest werkelijke - ook al vergaat ons lijf, de aarde, en al wat wij tot nog toe werkelijkheid hebben genoemd.

In acht houdend het vroeger gezegde omtrent ons duister, zoogenaamd ‘onbewust’ weezen, en de kleine lichtkring van 't zelfbesef, - kan men begrijpen dat er in dien lichtkring veel idéalen gevormd en veel plannen beraamd worden, zonder dat het duistere deel van ons weezen, dat toch óók mee moet, ja! dat ons leeven draagt en vult, er in betrokken is.

Hierin is de verklaring te vinden van het lot dergénen die men als ‘nieuwlichters’ kan aanduiden, - of als ‘idéalisten’ die den naam ‘idéalist’, de kwade beteekenis van ‘onnut droomer’ en ‘dweeper’ deeden verkrijgen.

De fout deezer menschen is, dat zij den kleine lichtkring voor hun gansche weezen aanzagen. En in dien kring trachten ze zich te hervormen naar hun hoogste ideaal. Ze worden vegetariër, weerlooze, communist, anarchist - tot dat het groote duistere zelf, dat die plotselinge weedergeboorte niet meemaken kon, zich deed gelden en hen omlaag deed tuimelen - of wel hun leeven zoo ge-

spannen, zoo onnatuurlijk, zoo opgeschroefd maakte, dat hun voorbeeld eer afschrikwekkend dan meesleepend werkte.

Voor veelen onzer, vooral voor ons Hollanders, lijkt de oorlogs-uitbarsting een treurige achteruitgang, een terugkeer tot barbaarschheid en beestachtigheid. Dat is echter geen juiste opvatting. Wat nu gebeurt is veel eer te beschouwen als een *aaneensluiting* van *voorhoede* en *achterhoede*.

Bij al onze poogingen moeten we in 't oog houden dat de menschheid nog zeer ongelijk ontwikkeld is. De Allerbesten zijn de groote massa ver vooruit. En in die Allerbesten is het door zelf-besef verlichte kringetje weer veel verder dan hun eigenlijke groote, halfdonkere weezen - dat met het geheel van menschheid en Leeven samenhangt.

Daarom zijn ze ook in waarheid niet zoover bij de massa vooruit als ze zelf meenen. Ook in de allerbesten schuilt de primitieve dierlijkheid, werken de machtige driften die hen één maken met het groote lichaam.

Ons willen, ons denken, weeten en beramen gaat veel verder dan ons zijn en voelen.

Men zou zelfs kunnen zeggen, dat de meest achterlijken in de vooruitgang, de réactionnairen en conservatieven, het meest démokra-

tisch zijn. Want ze houden den voortgang der meest vooruitstreevenden teegen - en maken het daardoor voor de massa moogelijk na te koomen, in tred te blijven.

De gang der menschheid, als geheel ooverzien, is veel vaster, harmonischer en doelmatiger dan het ons, enkellingen, toeschijnt.

En nu zijn wij, hier in Holland, door onze ligging in 't midden der groote volken, door onze bedachtsamen aard, door onze betrekkelijk oude cultuur, onze weetenschappelijke begaafdheid, ons goed onderwijs, onze vrije staats-instellingen en vooral door onze bescheiden positie, die geen zelfverblinding toelaat, maar ons eer al te geringschattend oover onszelf als groep doet denken - door dit alles zijn wij thans in gevaar om onze eigen gezindheid natuurlijk en voor het heele menschdom geldig te achten.

De menschheid is nog niet zoo ver, als wij, hier in Holland, somtijds meenen.

Wij Hollanders zijn nog altijd min of meer de Chineezen van Europa, maar in anderen zin dan men dat gewoonlijk bedoelt.

De Chineezen worden als achterlijk beschouwd - maar eigenlijk zijn ze in zeedelijk opzicht de andere naties vooruit - omdat ze al voor 25 eeuwen het onnutte en voor ons

hoogste doel onbruikbare hebben ingezien van den krijg met stoffelijke wapens - den krijg uit heerschzucht en machtdorst. Hun wijsgeeren verwierpen den geweld-dwang - eeven als de oorspronkelijke Christenen in het Westen.

En het was juist die al te hooge wijsheid die hen in stoffelijke opzicht deed achterblijven.

De anti-militairistische Chinees, die wapengeweld minachtte, werd de onderworpeling, de ondergeschikte van het krijgszuchtige, heerschzuchtige, eedele en trotsche volk der Mantsjoe's.

Uit dit groote voorbeeld - dat zich in Indië, in Japan en ook in 't Westen op andere wijze heeft herhaald, - moeten wij leering trekken. In de hooge zachtzinnige wijsheid der toekomst kan een gevaarlijke hoogmoed schuilen, wanneer ze zich losmaakt van de ooverige menschheid en verachtelijk neerziet op eigenschappen, die voor de groote meerderheid nog eedele deugden zijn.

Wij Hollanders zijn, geloof ik, wel het meest teegen den oorlog gekant van alle Europeesche volken. Met uitzondering van eenige filosofen die sterk onder Duitschen invloed staan, zijn wij op dat punt in Holland bizonder eenstemmig. Ooveral, tot zelfs in ons leeger, heerscht een oovertuigd pacifisme.

Dat pleit zeeker voor ons, voor ons gezond

verstand en onzen goeden inborst. Maar wij moeten bedenken, dat ons inzicht, ons standpunt niet kan zijn dat der ooverige menschheid.

Wij moeten, juist door onze bizondere positie, onze solidariteit voelen, niet alleen met elkander, maar vooral ook met de andere groepen, die nog de primitieve strijdlust, den dorst naar glorie en macht in zich gevoelen. Die eigenschappen waren er niet zonder reeden en niet zonder nut, en het zou voor de menschheid zeeker niet wenschelijk zijn als ze, naar den vuurigen wensch der meeste Hollanders, - plotseling werden onderdrukt en gedoofd.

Willen we wijs en hoog denken, dan moeten we niet alleen vragen naar wat goed is voor ons en onze groepsgenooten, maar ook naar wat de gansche menschheid dient.

Want die menschheid, als geheel, is nog in haar vleegel-jaren, - en staat pas aan 't begin van een grooten gemeenschappelijken bloei, waarbij alles wat de historie meldt, geheel in 't niet verzinkt, zoo als alle oorloogen van 't verleeden bij den teegenwoordigen in 't niet verzinken.

Wie twijfelt aan dit grandioos vooruitzicht ooverweege welk een geweldige krachtsuiting deeze oorlog is. Hoe weinigen hebben ge-

loofd dat hij langer dan eenige maanden zou kunnen duuren? Nu ik dit schrijf, duurt zij er veertien, zonder een zweem van verzwakking.

Welk een onuitputtelijke kracht schuilt er in het menschdom van heeden! Hoe wonderbaarlijk vlug herstelden zich de toestanden in geld- en handelsverkeer, midden in den krijg! Hoe leenig paste zich de industrie aan de abnorme verhoudingen aan! Hoe élastisch verdroegen de groepen de énorme verwoesting, en de verspilling van arbeidskracht!

Men denke zich zooveel énergie ten goede aangewend! En is het denkbaar dat die kracht altijd eeven nutteloos verspild zal worden? Nu eerst komt aan 't licht, wat er door slechte samenwerking, door gebrekkige orde jaren lang is vermorst en verkwist. Want, met een weinig meer strengheid in 't groepsverband, blijken nu de volken tot het ongeloofelijke in staat.

Het is dan ook stellig te verwachten dat na deeze geweldige krachtproef, niet alleen de schade spoedig zal zijn hersteld, maar ook de welvaart op ongehoorde wijze zal toeneemen. En met de welvaart het verkeer, en met het verkeer de beetere verstandhouding en met de beetere verstandhouding de waardeering, en met de waardeering het inzicht, het begrip, de Wijsheid, ook in hoogsten zin.

Dat dit alles zal koomen, acht ik buiten twijfel - en het kan voor ieder onzer niet alleen een wensch, maar ook een daadwerkelijk streeven en een heerlijke voldoening zijn, er toe te hebben bijgedragen.

Vraagt men mij nu: wat kan ieder onzer doen? - dan moet ik natuurlijk met algemeenheeden antwoorden, daar ieder zijn bizondere positie heeft. Mijn antwoord is echter daarom niet uitwijkend, niet vaag, maar concreet, stellig en positief, - onmiddelijk ioe te passen en van dadelijk gevolg.

Allereerst zeg ik dit: *vreest niet!* Dat is een eerste hoofdzaak: niet bang zijn. Men zal mij antwoorden met de woorden van de Heks van Haarlem: ‘Hoe doe je dat: niet vreezen! als je nu eenmaal bang bent?’

Daarop antwoord ik: niemand kan zichzelven alle vrees ontneemen, maar ieder kan de vrees in zichzelven bestrijden. Dit doet men door ‘zelf-bezinning’, dieper peilen van ons hoogste Ego, ons goddelijke Zelf. Daarin lag ook de troostende en bemoedigende kracht van méditatie en gebed.

Zoo lang we de dingen aanzien van een banaal standpunt, dan vreezen we alles: we vreezen geldverlies, we vreezen armoede, ziekte, pijn, dood.

Naarmate we dieper zelf-bewust worden, naarmate we God in ons duidelijker gevoelen, naar die mate vreezen we ook minder, worden al die dingen minder schrikwekkend. Eén ding blijft er dan nog maar te vreezen oorer, n.l. het verlies van dat Gods-besef.

Waarachtig vroomen, onverschillig van welken godsdienst, kennen niets vreesselijker dan dit: gescheiden te worden van hun Leider, het godsbesef, het gevoel van de Al-harmonie te verliezen. Dood, pijn, armoede hebben voor zulke menschen geen verschrikking meer.

Als men leest hoe sommige natuur-geleerden het pacifisme met minachting afwijzen, dan treft vooral, dat ze het toeschrijven aan een zeekere zeedelijke lafheid, aan de zucht om de waarheid, die men vreest en die het gevoel van behagen en veiligheid beleedigt, te ontwijken, te verbloemen en weg te redeneeren. Voor den natuurgeleerde, wiens hoofddeugden zijn: eerbied voor de waarheid, en de moreele moed om de vreesselijkste feiten onverschrokken te beschouwen, - is zulk een pacifisme dom en verachtelijk.

Alleen van een dóór en dóór moedig mensch is de vreedelievendheid zuiver en

betrouwbaar. Vreedelievendheid, waarin ook maar de geringste spoor van angst meedoet, heeft voor den wijzen mensch geen waarde. Want het gaat om de gerechtigheid en die verlangt zelfverloochening en moed.

XIII. Holland's roeping.

Ik kan geen eerbied voelen voor het Hollandsche pacifisme. Die vreedesdrukte, in een land, dat tot nog toe zoo weinig te lijden had, waar zelfs millioenen guldens verdiend zijn door den oorlog, die is mij te goedkoop, te klein-sentimenteel, te gemakkelijk, te bekrompen, misschien te bangelijk.

Mooi, groot, heldhaftig had ik het gevonden, als de Hollandsche groep, in een plotselinge opbruisende aandrift, het bedreigde en vertrapte broedervolk te hulp was gesneld, zooals de Oranje Vrijstaat Transvaal te hulp snelde.

Maar daar zijn Hollanders de menschen niet naar. Daarvoor zijn wij te matérialistisch, te bezadigd - men kan ook zeggen te laks en te laauw. In ridderlijke helden waren we nooit rijk gesorteerd. Jan de Witt was een groot echt-Hollandsch staatsman, maar een drooge sinjeur. Multatuli was de Hollander die nog

het meest op een ridderlijke held geleek. En hoe zou *die* onze voorzichtige neutraliteit hebben geheekeld!

Schitterende daden van groothartige geestdrift voor een ideëele zaak, zijn van Holland thans zeeker niet te verwachten. Daarvoor moet men zijn bij andere naties, die meer zijn wat men ten onzent ‘opgewonden standjes’ noemt. Ter wille van een denkbeeldige zaak zooals ‘eer’ of ‘ridderlijkheid’ je eigen leeven en veiligheid te wagen, dat noemt de Hollander dwaasheid. Dat was goed voor oude Helleenen of Romeinen, in deezen tijd hoogstens voor Italianen of Japanners. Daar zijn wij te verstandig en te voorzichtig voor. Wij weeten hoeveel moeite het kost een dragelijk comfortabel bestaan te verooveren en een spaarduitje op te leggen. Dat gooi je maar niet weer zoo een-twee-drie oover den balk, al zit je buurman in nood. Dit is de in Nederland gekweekte leevensbeschouwing. Het resultaat zal zijn dat wij onze glorie als vrijheids-kampers, waarop wij toch niet weinig trots waren, zullen verliezen en dat onze reputatie als slimme kaaskoopers steevige algemeene bevestiging zal vinden. Wij zullen met den nek worden aangezien door België en Servië, aan 't einde van't conflict-al staan onze Staatsfondsen booven pari.

Dat ligt niet aan ons ras: Al waren we altijd kooplui, wij hadden toch ons ridderlijk gebaar, -denk aan het kruit dat Tromp den Spanjaard zond!

Het ligt aan onzen waan, aan onze gebrekkige, ongelijkmatige, onwijsgeerige cultuur. Aan ons weetenschappelijk matérialisme.

Hoe zou een menschengroep gehoor kunnen geeven aan haar eedelste aandriften wanneer ze geen eenheid heeft van leevensbeschouwing? Wanneer een volk - als het japansche volk -eenstemmig oovertuigd is, dat het hoogste geluk wat de mensch bereiken kan is: te sterven voor den Keizer - dan kan het iets groots verrichten.

Wij achten zulk een oovertuiging dwaas primitief, kinderlijk, verouderd.

Dat mag zijn, - maar wat hebben wij er beeters voor in de plaats? Welke wijsgeerige of religieuze oovertuiging heeft ons volk gemeen? Een zeeker aantal gelooft in den Bijbel, een ander deel gelooft in de natuurweetenschap, nog een ander deel in niets, tenzij lekker leeven en rijk en rustig sterven. Het eenige wat ons allen bindt, is zorg voor een veilig en makkelijk bestaan. Kan men van zulk een groep eedele en schoone daden verwachten?

Hieraan nu valt vooreerst niets te doen. Ik

berust er in en denk er niet aan, dit volk te willen aanvuuren tot zelfverloochening en zielegrootheid, die het niet voelen kan.

Maar omdat Holland nu, meer door geluk dan door wijsheid, in vreede gebleeven is, moet het teegenoover de strijdende naties geen airs aanneemen, alsof het er zoover booven stond. Dat is belachelijk en onuitstaanbaar. En zoo doen toch onze pacifisten en anti-militairisten.

Onze pers heeft een eedel volk als het Italiaansche, dat heel wat meer heldhaftigheid en ridderlijkheid aan den dag legde dan het Hollandsche, schandelijk durven beschimpen en beleedigen.

Ik vrees dat zulke verwaandheid ons zuur zal opbreeken.

Ook het ijveren der weerloozen en dienstweigeraars noem ik verwaand en belachelijk, een duldelooze uiting van hoogmoed.

Zeeker, het zou prachtig zijn, wanneer een volk eenstemmig weigerde de wapens op te neemen, zoodra een regeering het in den oorlog wilde drijven, uit motieven die het afkeurt.

Zooiets is moogelijk, en zal ook stellig eens gebeuren.

Het gewigtigste feit in deezen grooten krijg is wel de zonder ophef tot stand gekoomen

fusie der drie groote arbeiders-organisaties in Engeland.

Nu is er een waarborg, dat geen regeering in Engeland oorlog zal kunnen voeren, zonder den wil des volks. De geweldige macht dier verbondenen zou onmiddelijk het veto kunnen spreeken, en dat woord door een daad doen volgen.

Maar wie verbeeldt zich dat die volken die goed en bloed geofferd hebben, zullen luisteren naar de stem van een angstvallig groepje dat al maar bezorgd is geweest voor eigen veiligheid en vree, en ondertusschen een aardig duitje heeft weeten te verdienen uit de algemeene ellende?

Ridderplicht ware het geweest België bij te staan. Dat wij het niet deeden is vergeefelijk. Wij houden ons aan burgermans-plicht. Maar burgermans-plicht is het dan ook zich gereed te houden tot afweer, en geen grooten mond te zetten als het anderen betreft. Niet te schimpen op de strijdenden, die ten minste meer moed en zelfverloochening hebben getoond dan wij.

Ik geloof aan een koomende algemeene ontwapening - en ik geloof ook aan een weerloosheid die machtiger zal zijn dan allen

krijg. Ik geloof aan de meerderheid van den Brahmaan - die nooit mocht strijden of gewelddaad pleegen - booven den Ksatrya, den krijgsman, die ridderlijkheid en heldhaftigheid moest betrachten.

Maar ik laat mij niet wijsmaken dat het groepje Hollandsche dames en dominees, Christen-socialisten en anarchisten het recht hebben zich voor te doen als Brahmanen, heilige weerloosheid te belijden en - wat erger is - deeze aan een militant, ruuw, onopgevoed volk als het Hollandsche te preediken.

Dat is zelf-ooverschatting, dweepzucht en hoogmoed; die tot jammerlijke onheilen zal leiden.

De hooge gezindheid, die noodwendig voert tot het opgeeven van elken gewelddadigen weerstand, is slechts na langduurige en moeyelijke ontwikkeling te bereiken. Men kan zich wel verbeelden dat men zoover is, en manifesten onderteekenen en volksvergaderingen toespreeken - maar dat geeft alles niet den minsten waarborg, dat deeze uiterlijke betooging gesteund wordt door een innerlijke waarheid en weezenlijkheid. En als dit niet het geval is, dan loopt het toch uit op huichelarij en schijnheiligheid, op dweeperij zonder duurzame kracht.

Men moet het niet vergeeten, de geestdrift

die heilige weerloosheid meebrengt, moet iets hoogers, iets verheeveners zijn dat de geestdrift, die thans de oorlogvoerende volken bezielt. En die laatste is iets zeer hoogs en schoons. De moreele verheffing, door den oorlog, van het Fransche volk is een machtig, imposant en ontroerend schouwspel. Maar ook daar, waar ze berust op verblinding, is de geestdrift eerbiedwaardig.

Daarbij vergeleeken is het ijveren voor weerloosheid door ons neutraal volkje, dat hier veilig kan ageeren, kinderachtig en klein. Er is geen sprake van, dat wij in staat zouden zijn, door ons gewapper met vreedes-vlaggetjes, de schoonheid van den oorlogsmoed der strijdenden te ooverstralen. Zij lachen ons uit - en terecht.

Wanneer eenmaal de groote ontgoocheling begint, wanneer het volk, dat nu meent te strijden voor Vrijheid en Recht, maar inderdaad vecht voor oppermacht, - tot inkeer komt en zelf de wapens wegwerpt, die het niets dan oneer en schade hebben verschaft - dan kan dat tot algemeene ontwapening leiden. Hoewel niet tot weerloosheid, die een diepe wijsgeerige innerlijke hervorming vereischt, waartoe nog maar zeer weinigen in staat zijn.

Als ons het mes op de keel ware gezet en

wij hadden den moed getoond van Serviërs en Belgen, dan zouden we moogen meepraten. Ook dan eerst zou ons woord eenigen invloed kunnen hebben op het groote verbond der arbeiders, die thans feitelijk in Engeland de macht in handen hebben.

Want ook die kunnen geen heilige weerloosheid betrachten, als de dag komt dat zij tot daden oovergaan en weerstand moeten bieden aan de groep die het sociale onrecht vóórstaat. Als onze zachtzinnige weerloozen dan met hun schijn-verheevenheid aankoomen, dan zal er gevraagd worden wat zij voor recht en vrijheid geofferd hebben. En als dan Holland niets anders kan noemen dan de tachtig-jarige oorlog en de gastvrijheid voor de Belgische vluchtelingen, dan zal dat heusch onze stem geen ooverweegend gezag geeven in den raad der volken.

Geen dweeperij dus, die niet anders is dan het verwaarloozen van dat dieper weezen, waardoor wij met alle menschen samenhangen. Geen ij del schermen met verheeven machtspreuken, die in onzen mond hoegenaamd geen waarde hebben. Ons past een eerbiedig zwijgen bij de geweldige krachtsinspanning der omringende volken, - en daarbij een met alle macht ons voorbereiden tot afweer van wat

ons bedreigt, tot bescherming van wat wij als groep eigenaardigs en waardevols bezitten.

Dat is het eerste wat wij te doen hebben. Moedig, zonder geld of moeite te sparen, met de uiterste inspanning ons weerbaar te maken.

Met alle kracht ons voorbereiden om te verdeedigen onzen eigenaard, dat bizondere schoone en goede, wat ons van andere groepen onderscheidt.

Maar die eigenaard moet dan ook de moeite waard zijn. Gemeenschappelijk moeten wij iets verdeedigen wat waarde heeft voor de gansche menschheid.

Bezit ons volk zooiets waardevols?

XIV. Holland's taak.

Het volkencomplex, dat binnen de duitsche rijksgrenzen leeft, is oovertuigd, dat er een bizondere duitsche kultuur bestaat, die noodig is voor de menschheid en die met alle macht gehandhaafd moet worden.

Maar daarbij is Duitschland *agressief*. Het heeft zich zoogenaamd verdeedigd, door aan te vallen. Daaruit blijkt, ondanks alle woorden die het teegendeel zeggen, door de feiten en daden die algemeen bekend en ook erkend zijn, dat Duitschland niet enkel vertrouwt op zijn goed recht en op de kracht van zijn kultuur.

Had het dat gedaan dan had het een aanval *afgewacht* - en ware nooit zelf als eerste aanvallend opgetreeden.

In dit optreeden schuilt ook een element van vrees. Ook angst was een der motieven van deezen oorlog. Angst voor een complot,

voor een aanval, voor de dreigende houding der naties.

Een volkoomen moedig man, bewust van zijn kracht, verdeedigt zich niet door aanval. Hij wacht af. Het is de domme oorlogsfilosofie, de taktiek der eerzuchtigen en machtlievenden die tot aanvallen drong. De duitscher beroemt zich op zijn weerkracht, en op zijn geduld, sooberheid en arbeidsaamheid in den économischen strijd. Ware het juist, dat de meededingende naties het wilden afsluiten en verworgen, dan had het in die deugden juist de beste wapens.

Door geduld, arbeid en schranderheid zou de waereld te verooveren zijn geweest. Voor iederen gewelddadigen aanval wist het zich veilig.

Maar de duitsche professoren, opgeruid door de heerschende kaste, de Mantsjoes van Potsdam, verweezen naar de geschiedenis, naar Frederik de Groote en Bismarck, naar geweeren en artillerie.

De uitkomst heeft nu al beweezen hoe kortzichtig en onwijsgeerig die krijgsfilosofie was. Juist door zijn aanvallende houding heeft Duitschland de sympathie der ooverige waereld verlooren. En welk een onpraktisch hulpmiddel de artillerie is, om de waereld oeconomisch te verooveren, dat zal weldra blijken. Men kan er nog beeter vliegen mee vangen.

In Holland is geen sprake van agressiviteit. Des te krachtiger kan daarom onze invloed op de menschheid zijn. Ook wij voelen iets als een roeping. Ook wij hebben iets te verdeedigen. Maar wij gelooven niet aan een speciaal Hollandsche kultuur, zooals Duitschland aan een duitsche gelooft. Dat is een waan. Er is Hollandsche kunst en Hollandsche eigenaard, maar er is eevenmin een speciaal-hollandsche of een speciaal-duitsche kultuur als er een speciaal-hollandsche of speciaal-duitsche weetenschap of waarheid is.

Wij in Holland moogen echter met meer recht dan de Duitschers zeggen dat wij een heiligdom bewaken. Dat heiligdom is de geestelijke en zeedelijke vrijheid.

Dat is geen hollandsch fabriekaat of monopolie. Dat is de vrijheid die elk volk begeert en noodig heeft voor zijn hoogste ontwikkeling. Maar door de opgenoemde bizondere omstandigheid zijn wij beeter in staat die vrijheid zuiver te voelen en in praktijk te brengen, dan de meeste andere landen.

Door onze bescheiden positie is er bij ons geen chauvinisme, geen nationale verblinding in 't spel. En toch hebben wij een sterk groepsgevoel, een sterk besef van saamhoorigheid. Dat is het goede, zuivere nationalisme.

Geen volk heeft in eigen historie zooveel geleegenheid gevonden om te leeren dat uiterlijk geweld en stoffelijke macht niet het hoogste is, waarnaar een volk streeven kan.

Wij zijn sints lang niet meer gewoon op eigen grootheid te snoeven. Dat wij ons nu een weinigje meer zelf verheffen, komt doordat wij de onvrijheid, de verblinding, de onoprechtheid der groepen bemerken, die elkander beschimpen en bestrijden.

Daar teegenoover moeten wij echter ook bewonderen en navolgen hun moed, hun geestdrift, hun zelfverloochening, hun saamhoorigheid.

Het komt er op aan eerlijk en deemoedig onze zwakheeden te erkennen, onze nationale gebreeken - zooals onze blinde gewinzucht, ons wantrouwen, onze nuchterheid, onze wijfelzucht, kleingeestig- en angstvalligheid. Dan kunnen wij ook trots zijn op onze werkelijke deugden: ons sterk rechtsbesef, ons begrip van Vrijheid, onze afkeer van uiterlijk vertoon en schijn, ons gezond verstand, onze eerbeid voor diepe, ernstige bespiegeling, onze weetenschappelijkheid en deegelijkheid.

Die deugden hebben we, al zien we ooveral om ons heen grove afwijkingen. Al is onze stadbevolking niet minder banaal, niet minder

pretlievend, niet minder ligtzinnig, niet minder flaauw en smakeloos dan de grootsteedelingen in andere landen - er is een *goede* kern in onze groep, die hooger staat, die vatbaar is voor beeter. En dat is de ruggegraat, de weerstand in een volk.

Nu gaat het er om, in het groote conflict, die kleine wijkplaats van zeedelijke vrijheid, van rechtsgevoel en oprechte vroomheid te bewaren. Dat is onze roeping.

Daaraan kunnen *allen* meedoen, - mannen, vrouwen, jonge menschen, kinderen zelfs.

Het komt er op aan alle groote motieven van het menschelijk leeven zuiver te houden.

Wij kunnen vormen een vast aaneengeslooten groep, wakker en vastberaden, heilig beslooten onze idéalen te handhaven - en te letten op de zuivere richting van het compas des Leevens.

Dan eerst zullen wij de schoonst denkbare rol speelen in de groote tragédie.

Alle goede neigingen, motieven en instellingen zijn op dit oogenblik onzuiver, verduisterd en vertroebeld door een valschen schijn.

Nationalisme zou een van de heerlijkste gevoelens zijn, als het begreepen werd als *groepsgevoel* van een aantal menschen, die elkaar helpen en voor elkaar werken. Maar nu zien

we het als chauvinisme en Imperialisme, dat alles goed en recht noemt wat het eigen volk - en laag en slecht wat een ander volk doet, dat zich opblaast en spreekt van goddelijke uitverkiezing, dat macht verlangt en de waereld wil beheerschen en regeeren naar eigen inzicht, met geweld en dwang.

Teegenoover dit onzuiver nationalisme moeten wij ons zuiver groepsgevoel plaatsen, het reedelijke, liefdevolle, rechtvaardige gevoel, dat eedele en broederlijk gezinde menschen zoekt onder alle volken, dat van alle volken leeren wil en in eerlijk verkeer met allen wil treeden, dat nooit aggressief of aanmatigend of gewelddadig optreedt, dat een gemeenschappelijk recht erkent voor al wat mensch is, dat andere volken wil helpen in kultuur, maar ze niet wil bedriegen tot eigen voordeel.

Tot zulk een demonstratie van groepsgevoel in den hoogsten zin zijn wij bij uitstek geschikt.

Wij hebben immers een koloniaal rijk, bewoond door een groot volk, dat zeer ontfankelijk is voor kultuur, dat zelf een hooge artistieke ontwikkeling heeft bereikt, dat schatten van kunst en literatuur bezit en bronnen van oude verheeven wijsheid.

Laten wij toonen hoe men een volk als het Javaansche volk kan helpen, opheffen en tot hooge zelfstandige kultuur voeren, zonder het uit te zuigen, te brutaliseeren of te demoraliseeren.

Laat ons, midden tusschen de strijdenden, zonder haat of hartstocht oordeelen en onze persoonlijke vrienden trachten te behouden in elk land.

Eeven als er een zuiver en onzuiver groepsgevoel is, zoo is er ook een zuivere en onzuivere godsdienst.

Wij, Nederlanders, zijn geneigd tot zuivere, eenvoudige, oprechte vroomheid. Wij zijn, meer dan eenig volk, wars van aanstellerij. Wij houden weinig, - soms zelfs àl te weinig, naar mijn smaak - van praal en uiterlijk vertoon.

In deeze zucht naar eenvoudige waarheid, en innerlijkheid, hebben wij geen volk booven ons. Wij zijn ook een weetenschappelijk, kritisch en bedachtsaam volk. Maar bij onzen eerbied voor de natuurweetenschap willen wij het Godsdienstige, het gevoel van ons hoogste Goddelijke Zelf, niet verliezen.

Men mag zeggen wat men wil oover onze onverschilligheid, genotzucht, frivoliteit, winzucht en pretmakerij - dat alles is niet wat

ons volksleeven kenmerkt. Dat zijn afdwalingen zooals ze ooveral voorkoomen, wild geworden driften.

De machtigste motieven die ons volksleeven beheerschten waren ten eerste: de zucht naar het eenvoudig ware - wat volgens mijn voorige beschouwingen neerkomt op den eerbied voor ons diepste innerlijkste Zijn, het Zelf, dat de werkelijkste werkelijkheid is; - en ten tweede: de neiging tot heiliging en vroomheid, die met het eerste samenhangt.

Er is conflict ontstaan tusschen deeze twee, eigenlijk identieke neigingen - tusschen weetenschap en vroomheid. Waardoor? Door de dwaling van het materialisme, die het volk weeder terugdreef in de armen eener kerkelijke godsdienst.

De vrijdenkers wilden de eenvoudige waarheid, en belandden in een doolhof van voorstellingen - stof en kracht. Daar voelde de meenigte dat ze verdoold was, en keerde terug tot een kerk, welke ook.

Dit alleen verklaart den invloed van het neo-calvinisme en de teegenstand die de sociaal-democratie ondervindt, omdat ze zich vereenzelvigde met het materialisme van de natuurweetenschap.

Maar deeze oorlog heeft getoond dat het verstandelijk weeten, het *intellekt* onvoldoende is om den mensch den weg te wijzen.

En ook is de onmacht aan het licht gekoomen, zoowel van de Sociaal-democratie als van kerkelijke godsdienst. Hun onzuiverheid maakt hen beiden nu onmachtig.

De zuivere godsdienst is universeel, niet gebonden aan kerk, dogma of ritueel. Geen volk verstaat dat zoo goed als het onze. Er zijn er honderdduizenden bij ons, die vroom zijn naar eigen aandrang, die hun geloofsgenooten zoeken bij alle diepdenkende menschen op den ganschen aardbol.

En zoo is er een zuiver en een onzuiver socialisme. Het onzuivere stelt dogmas op, ontwerpt politieke programmas en meent te steunen op ‘exacte’ weetenschap. Het is geheel verstandelijk, intellektueel. Het zuivere socialisme, de betrekkelijke waarde van verstand en weetenschap erkennend, steunt op het Recht als de algemeene menschelijke *Richting* - door mij gesymboliseerd in het kompas - en reekent elk mensch tot socialist, die zijn meedemensch niet wil exploiteeren en bedriegen, maar wil helpen in eerlijk verkeer.

Voor zulk een socialisme is Holland zoo geschikt en gereed als eenig volk op aarde.

Ik ontmoette eigenlijk nooit een eerlijk landgenoot, die niet die zuiver socialistische neiging in het hart droeg.

Men meent dat ze niet samen kan gaan met zucht naar weelde en bezit.

Dat is een dwaling. Er is een zuivere handel moogelijk en een zuivere welvaart, die gepaard gaat met zelfbeheersching van den enkeling en berust op een beginsel van universeel recht.

Dat de Hollanders zulk een verkeer en zulk een welvaart niet kennen, ligt niet aan hun aard, maar aan hun gemis aan orde en initiatief.

O! - ze zouden zoo graag - als een groep genoomen - allen eerlijk zijn en rechtvaardig. Ze weeten alleen maar niet hoe ze het moeten aanleggen. Ze vonden nooit in die dingen een Leider die ze begreepen en vertrouwden.

Dat zulk een leider nu onmiddelijk na den oorlog of in den oorlog zal opdagen, verwacht ik niet. Maar deeze oorlog kon het Hollandsche volk wakker maken en attent. Zoodat ze zijn weg effenen als hij komt.

XV. De meenigte en de leider.

Oover dien Leider en zijn organisatie heb ik al meenigmaal geschreeven. Nog een paar woorden er oover. Ik ben maar zelden goed verstaan.

Wij hebben krachten genoeg, en we hebben kennis genoeg. Wat ontbreekt is de wijsheid die de krachten polariseert, en de kennis inspireert door goddelijke instrooming.

Men spreekt van samenwerking der ‘intellektueelen’, maar dat is een misleidend woord. Het komt niet vóór alles aan op intellekt, op verstand. Dat is er genoeg. De verstandelijke functie is oneevenreedig verhoogd en daardoor het eevenwigt in onze maatschappij verstoord. Hetgeen ontbreekt of te kort komt is karakter, intuïtie, heilig rechtsgevoel, geestelijke vrijheid.

Geestelijke onvrijheid heeft men nu kunnen waarneemen bij de hoogst ontwikkelde intellektueelen. Ze komt voor bij geleerden en

kunstenaars, bij de knapste mannen van zaken, bij industrieelen, kooplieden, financiers, en ook bij de beste staatslieden.

Ze moogen een groote verstandelijke ontwikkeling hebben in hun speciaal vak - en toch zijn ze als kinderen op 't stuk van karakter en hebben geen flaauw besef van hooger wijsheid. Er zijn maar zeer enkele uitzonderingen. Al wat beroemd is, een grooten naam heeft, al wat macht en aanzien heeft - de vorsten, de pseudo-heerschers er nog buiten gelaten - geestelijken, professoren, bankiers, schrijvers en filosoofen - allen zijn in den dollen wervel meegesleept. Hier en daar ziet men een enkele figuur die zelfstandig blijft (Carl Spitteler, Romain Rolland).

Ook het dichter-zijn, in den gewoonen zin van taal-kunstvaardigheid, van lyrisch of dramatisch vermoogen - is onvoldoende om iemand tot een wijs, zelfstandig, vrij mensch te maken.

Maar in die enkele wijze, vrije menschen, daarin wijst de magneetnaald van het kompas zuiver - en het is van 't aller grootste belang voor de gansche menschheid dat er op die richting gelet wordt. Het Waereld-schip heeft geen ander kompas om op te varen.

En eerst dan krijgt men de zuivere organisatie,

die domme oorlogen voorkomt, wanneer er is samenwerking van de *intellektueelen*, de knappe koppen, - en de *wijzen*, de groote karakters.

Het intellekt is eeven noodig voor de intuïtie als omgekeerd.

De grootste wijze is vaak onhandig als een kind, en ongeschikt voor het praktische leeven.

Geldzaken interesseeren hem soms eeven weinig als ziels-zaken den financier of koopman interesseeren.

En toch is samenwerking van die beiden onmisbaar. De wijze kan niet buiten geld, en de financier heeft toch ook een ziel en een geloof, waardoor zijn daden worden beheerscht.

En beiden moeten acht geeven op de stem der massa, de Vox populi. Want die is, in zeekeren zin, nog altijd de stem Gods, Vox Deï. De massa volgt gaarne, trouw en eerbiedig, wanneer ze voelt geleid te worden door een, die haar neigingen en aandriften, haar rechtsgevoelens en aspiraties deelt en er vorm en kracht aan weet te geeven.

Ze laat zich wel een tijd lang misleiden, maar niet op den duur en ze komt onverbiddelijk tot verzet wanneer haar latente gevoelens worden miskend of verloochend. Zoo is er dus in haar een élement dat wel geleid wil worden, maar toch zelf ook leidt door

onbuigbaren weerstand, zoodra de stem Gods wordt versmoord of misduid.

In hoogsten zin is *regeeren* en *kunst* hetzelfde - het leiden van den menschengeest in de richting van het innerlijke, goddelijke Licht.

Zoolang de vrije, dichterlijke geest zonder invloed blijft op de organisatie der maatschappij, zoolang blijven ook oorloogen als deeze onvermijdelijk.

En nu nog iets - dat veelen uwer wonderspreukig zal klinken, vooral in mijn mond.

Niet alleen voorzie ik, dat in deeze samenwerking van intellekt en intuïtie, van verstand en genie, wijze en staatsman, dichter en koopman, dat hierin de eenige redding is uit den schrikkelijken toestand waarin we geraakt zijn - maar ik voorzie ook dat de macht, die vooral daarbij werkzaam zal moeten zijn, is de macht van het geld.

Het is een domheid, Mammon als den Booze te vloeken. Mammon is een goede God, mits hij in rechtvaardigheid en wijsheid worde gediend.

Hier moet ik mij bepalen tot een beeld, en *wie ooren heeft om te hooren, die hoore*.

Het geld is het bloed der menschheid - het voedingsvocht dat het waereldverkeer moogelijk maakt. Het geldverkeer is voor het

organisme de bloedsomloop, zooals telegraaf, telefoon en pers het zénuwstelsel zijn.

Konflikten als het teegenwoordige ontstaan vooral doordat deeze omloop nog niet gereegeld en voltooid is. Had de menschheid één internationaal bank-stelsel, eeven universeel als de Post-Unie - dan beheerschte die Bank alle vragen van oorlog of vreede.

Het menschheids-organisme heeft nog geen *hart*, dat voor gereegelde voeding van alle deelen en organen en cellen zorgt.

In dubbelen zin, symbolisch en ooverdrachtelijk, kan men zeggen dat de menschheid nog geen *hart* heeft, harteloos is.

Ze heeft nog maar ‘kloppende vaten’ zooals de lagere dieren.

Tot de vorming van zulk een orgaan, dat de gansche waereldmaatschappij beheerscht, is noodig de samenwerking van schrandere vernuften - financiers, industrieelen, kooplieden en staatslieden - en der vrije, wijze menschen, dichters en wijsgeeren, in wien het Kompas des Rechts het zuiverste wijst.

Ze worden niet ‘benoemd’ of ‘aangeweezen’ ze handhaven zich zelf - en de Vox populi zegt: amen!

Zulk een samenwerking is de eenigste weg naar een duurzame en schoone Vreede.

Ieder uwer kan deeze idee in zich opneemen, ooverweegen en beschouwen. Eer ze uitvoerbaar zal zijn, moet ze geestelijk bestaan, als begrip, voorstelling en verwachting. Dan eerst krijgt ze gevolgen in de sfeer onzer werkelijkheid. Lang nog zullen de meesten er niets van begrijpen of willen erkennen.

Eevenmin heeft men de beteekenis van de electriciteit willen aannemen of erkennen. En van zooveel meer. Na al wat de menschheid heeft getoond te kunnen, en na al de geweldige veranderingen der laatste eeuw, is er geen grond meer aan nieuwe moogelijkheeden te twijfelen.

En als de idee in duizenden en duizenden tot een zeekere waarheid, tot een geestelijke stelligheid is gekoomen, weest dan verzeekerd dat ook de menschen zullen opstaan - die van zelve, zonder dwang, - Wu wei - de groote taak van haar verwerkelijking zullen aanvaarden.

Moogen mijn woorden iets bijdragen tot het naderen van deeze werkelijkheid. Amen.